KRATKA

POVIEST KNJIŽEVNOSTI

HRVATSKE I SRBSKE.

ZA

GRADJANSKE I VIŠJE DJEVOJAČKE ŠKOLE

PRIREDIO

IVAN FILIPOVIĆ,
učitelj na višjoj djevojačkoj školi u Zagrebu, dopisujući član srbskoga učenog družtva i pravi član hrv. pedagogijsko-književnog sbora.

U ZAGREBU.

NAKLADOM KNJIŽARE LAV. HARTMÁNA.

1875.

Tiskom Lav. Hartmána i družbe u Zagrebu.

Predgovor.

U naših gradjanskih i višjih djevojačkih školah ima se mladež upoznavati sa razvitkom književnosti hrvatsko-srbske; a do sada neimadosmo nikakove knjige, koja bi sgodna bila, da u hrvatskih školah bude osnovom te obuke.

Kao učitelju na višjoj djevojačkoj školi nepreostà mi dakle drugo, nego da si sam sastavim takovu knjigu za mladež, kojoj mi je bilo predavati poviest naše književnosti. Tako postade kratka ova poviest!

Ja nisam kod sastavljanja njezina pravio nikakovih posebnih ni samostalnih izučavanja, a niti sam šta nova stvorio, nego sam samo nastojao, da mladeži u kratko i pregledno predstavim na tom polju do sada postignute glavne rezultate. Kod toga sam se pako poslužio spisi Novakovićevimi, Jagićevimi, Kořinkovimi i Křižekovom „Dějiny národů slovanských.“

Nu kao što u obće poviest naše književnosti još nije kritički osvietljena, nego je reć bi istom u svom zametku, tako je i ovaj moj pregled tek zametkom podpunije i savršenije ovakove knjige. Ja sam ga na brzu ruku sastavio; pa premda je još posve manjkav, premda

bi se na njem još puno koješta izpravljati i popunjavati imalo, to ga ipak izdajem samo radi prieke potrebe, da se što to mladeži u ruke dati može. A bude li kada bolje sgode i potrebe, da se naime ova knjiga opet tiska, to ću onda gledati, da nadoknadim, što mi sada vrieme i okolnosti nedopuštaju. Molim, da se na to obazre kod njezine prosudbe kao i na to, da je svakako bolje išta nego ništa!

I. F.

Pristup.

Kao što imamo knjigâ, u kojih nam se pripovieda o svakovrstnom poslovanju ljudskom, kako se je naime započelo i s vremenom razvijalo, tako isto imamo knjigâ, u kojih nam se liepo po redu i kao jedna cielost predstavlja takodjer i sav književni râd kod jednoga naroda i na njegovu jeziku. U tih knjigah pokazuje se ujedno i sve ono, što je taj književni râd smetalo ili što ga je podpomagalo u njegovu razvijanju i napredovanje; a sadržaj takovih knjiga sačinjava posebnu znanost, naime: poviest ili historiju književnosti.

Historija književnosti kao takova sačinjava jedan dio ukupne narodne historije. U njoj se zrcali duševni razvitak jednoga naroda; pokazuje se, kako je kada koji narod mislio i osjećao. Skoro sva znamenitija historička djela narodâ pojavljuju se ponajprije u književnosti: tu se predlažu, razmatraju, ocjenjuju i spremaju, da napokon prieći mogu u pravi život.

Mi ćemo se baviti historijom književnosti hrvatske i srbske ili kraće: hrvatsko-srbske, i ona će nam pokazati, kako se je naš narod umno razvijao. A iz ovoga što je rečeno, da se u historiji književnosti pokazuje umni razvitak naroda, može se odmah i lako dokučiti, od kolike je koristi, da se poznava historija književnosti svoga naroda. To poznavanje spada sigurno medju prve dužnosti savjestnoga rodoljublja, medju prve potrebe obrazovanosti u narodnom duhu.

Narodna historija pokazuje nam život državni u svih strukah njegova razvitka; a u historiji književnosti upoznajemo se s umnimi velikani i junaci, pa učimo,

Staro doba.

I. Stari slavenski jezik.

Historija književnosti svakoga naroda skopčana je uzko sa historijom njegova jezika. Zato nam nebi ni bilo podpuno razumljivim prvo doba historije književnosti hrvatsko-srbske, ako se najprije neobazremo na stari slavenski jezik i na odnošaje, u kojih su prama njemu hrvatsko-srbski i ostali slavenski jezici.

Svi jezici na svietu podieljeni su na porodice, a sve porodice članovi su pojedinih plemena. Kao što pleme može imati više porodica, tako i porodica može imati više članova.

Hrvatsko-srbski jezik član je slavenske porodice. Slavenska narodna porodica razdieljena je danas na više naroda, a svi su — u pradavno njeko doba — morali živiti u zajednici, pa su imali i jedan jezik, iz kojega su se tečajem dugih vremena razvili svi sadašnji slavenski jezici. Ali dan danas neznamo ništa o tome najstarijem slavenskom jeziku, on se je posve izgubio. Ele izmedju slavenskih jezika sačuvao se je jedan, na kojem se lasno može opaziti, da je najsrodniji i najbliži tomu prvomu zajedničkomu slavenskomu jeziku. To je tako zvani stari slavenski jezik; u njem ima najviše rieči, koje su zajedničke svim slavenskim jezikom.

Nu ni taj jezik negovori se danas nigdje, nego se sačuvao samo u crkvenih knjigah i u ostalih književnih spomenicih. Narod slavenski, koji je govorio tim jezikom, živio je u staroj Panoniji, jugozapadnom dielu sadanje Ugarske, do alpijskih planina na zapad. Tu je

govoren onaj slavenski jezik, na koji su preveli sveto pismo apoštoli slavenski Ciril i Metod, i kojim se radom odpočimlje historija književnosti slavenske u obće, pa napose i književnosti hrvatsko-srbske. *)

Kad su okolo konca IX. vieka došli Magjari u sadanja svoja sjedišta, zavladaju tamošnjimi Slaveni, te se oni na koliko se nisu pretvorili u Magjare, razidju po okolnih zemljah, osobito u zemlje sadašnjih Slovenaca. Zato se Slovenci po jeziku smatraju za potomke toga staroga slavenskoga naroda; a mnogi tvrde, da su to i Bugari, jer da su plemena panonskih Slavena duž Dunava stanovala sve do crnoga mora. Nu da su Bugari još za vremena Cirila i Metoda govorili jezikom, koji sada staroslavenskim zovemo, nebi se doista onako i tek poslje njihov jezik pretvorio bio u sadanji bugarski. Ta pretvorba bila je već prije Cirila gotova. Medjutim to pitanje nije još konačno riešeno.

Danas se dakle nezna za zajednički prastari slavenski jezik, nego samo za jedan od najstarijih njegovih potomaka, koji se zove staroslavenski, i kojemu je potomkom sadanji slovenski jezik. Ostali slavenski jezici: hrvatsko-srbski, ruski, češki i poljski itd. nisu postali od toga staroga slavenskoga jezika, nego su zajedno s-njim postali od onog prvog zajedničkog prastarog slavenskog jezika, što se je posve izgubio. Svi su dakle sadašnji slavenski jezici braća ovomu sada tako zvanoma staro-slavenskomu.

II. Daljna sudbina staroslavenskoga jezika.

Taj stari slavenski jezik, o kojem ovdje govorimo, uije onaj jezik, kojim se sada u pravoslavnoj crkvi, i u obće kod Srba, služba božja obavlja, i koji se obično staroslavenskim nazivlje. Pravi staroslavenski jest onaj,

*) Da je staroslavenski jezik bio sbiljan jezik onih Slavena, koji su u Panoniji stanovali, dokazuje i to, što se u magjarskom jeziku nalazeće slavenske rieči, više nego u ikojem drugom slavenskom jeziku, nalaze u najboljih spomenicih staroslavenskoga jezika.

kojim su, kako je već rečeno, Ciril i Metod preveli sveto pismo i još njekoje crkvene knjige oko g. 863., te su ga u službu božju uveli u Moravskoj i Panoniji. Odavle su ga primili i Hrvati oko 866—870., poslie Srbi, a napokon i Rusi. Svi ti slavenski narodi prigrliše radostno taj staroslavenski jezik, počem se je tada kud i kamo manje razlikovao od njihova jezika, nego li sada, te potrebe ni nebijaše, da se Cirilova i Metodova crkvena djela na novo prevode na tadanji moravski, hrvatski ili ruski jezik.

Tako bijaše u prvom začetku kršćanskoga života spomenutih slavenskih naroda; nu to doba staroslavenskoga jezika u crkvenih knjigah trajaše u Moravskoj i Panoniji samo do god. 900., u Bugarskoj do smrti cara Simeona 927., a u Hrvatskoj donjekle u X. stoljeću. Počem naime taj staroslavenski jezik, ako i veoma srodan, ali ipak ponješta različan bijaše od spomenutih jezika; to se on malo po malo promieni i kod Hrvata i kod Srba i kod Rusa, te postane ponješta pohrvaćenim, posrbljenim i porušenim, pa su sve kasnije crkvene knjige pisane kod Hrvata i Srba — počmav od XI. vieka — ne onim starim slavenskim jezikom, nego onim ponješta pohrvaćenim ili posrbljenim. U književnosti zove se taj jezik hrvatsko-slavenskim, srbsko-slavenskim ili rusko-slavenskim, kako već u koji razred spada. Knjige medjutim, koje se danas rabe u pravoslavnih crkvah, nisu pisane ni srbsko ni hrvatsko-slavenskim, nego rusko slavenskim jezikom. Konačnom naime propašću srbsko-slavenske crkvene književnosti koncem XVII. vieka započeše se radi podpune nestašice domaćih crkvenh knjiga iz Rusije uvadjati rusko-slavenske crkvene knjige, pa se one tako još i dan danas uvode i rabe.

III. Prvo pismo i prvi rad slavenskih apoštola.

Progovoriv o starom jeziku mora se još nješta reći i o pismenih starih Slavena. Stari je slavenski jezik i gramatikalnimi formami i obiljem rieči tako bogat, da se jedva uzeti može, da bi sve to istom bilo

djelo Cirila i Metoda i njegova vremena, i da Slaveni nisu imali u predkršćansko doba nikakova pisma, ako i nema za to pismenih dokaza. To nam svjedoči i starobugarski ljetopisac Hrabar, koji jasno veli, da su Slaveni crtami i rəzami čitali i gatali, dok su bili krivobožci.

Iz tih crta i reza razvila se je po svoj prilici glagoljica, za koju je dokazano, da je starija od ćirilice, i koja svojimi oblici — osobito hrvatska — na crte i reze (ѧ a, ѣ b, ꙋ v, ѯ g itd.) spominje, te je valjda i prije Cirila uobičajenim pismom kod južnih Slavena bila. Ciril i Metod — na grčku obrazovani — po glasu spomenutoga ljetopisca, sastaviše po uzoru grčkih pismena i lakše i jednostavnije pismo za slavenski jezik, i prevedoše njim svoje Slavenom namienjene knjige. To njihovo pismo — poslje čirilicom prozvano — vremenom se je mienjalo i prekrajalo, dok ga nije napokon Petar veliki, car ruski, po latinici onako prekrojio, kao što se i dan danas u svakdanjem životu i u svjetskoj književnosti upotrebljava ne samo kod Rusa, nego i u nas Srba i Hrvata.

Nemamo doduše nijednoga rukopisa iz dobe samoga Cirila i Metoda, nego tek mnogo kasnijih priepisa; nu zato se ipak po starih svjedočanstvih za stalno zna, što su ta dva brata radila. Tako se zna, da je Ćiril na svom pohodu u Rim sobom ponio na slavenskom jeziku sgotovljene knjige i to: Evangjelje, udešeno za crkveno čitanje; Apoštol, djela i poslanice apoštolske; Psaltir i službu, u kojoj su bile molitve i pjesme, što se čitaju na jutrnje časove, objednju, večernju, pavečernicu, na tajnu službu i na kršten'c.

Po smrti Cirilovoj nastavio je književni rad Metod s-učenici, te njegov životopisac pripovieda, da je dovršio prievod sv. pisma staroga zavjeta, izuzam Makabeje. Nadalje se spominje za Metoda, da je slavenski iztumačio: Nomokanon, sbornik crkvenog prava, kako se je do njegove dobe razvilo u bizantinskoj crkvi; zatim Paterik, sbirku životopisa sv. otaca. Napokon je preveo njeke govore svoga brata Ci-

rila, što ih je držao za obranu kršćanske vjere medju mohamedanskimi i židovskimi učitelji kod Kozara.

Najstariji rukopisi, za koje se misli, da se u njih bar djelomice čuvaju plodovi radnje slavenskih apoštola jesu: Evangjelje ostromirovo od godine 1057., izdana u Petrogradu 1843., Asemanovo evangjelje, takodjer iz XI. vieka, izdao F. Rački u Zagrebu 1866.; Apoštol ohridski iz XII. vieka, u Petrogradu. Od staroga zavjeta spominju se prepisi popa Upira knjige proročke od g. 1047.; Mojsive knjige od g. 1136.; nomokanona ima njekoliko, ali tek iz XIII. vieka; od paterika najstariji je sinajski iz XI. vieka i suprasalski kodeks, koji potiče čak iz početka 10. vieka.

To su najznamenitiji spomenici staroslavenskog književnog râda slavenskih apoštola. Po njihovoj smrti preseliše se učenici njihovi iz Panonije i Moravske stranom u Hrvatsku, stranom u Bugarsku.

IV. Stara slavenština kod Hrvatâ i Srbâ.

Da je književna radnja slavenskih apoštola i prvih njihovih učenika u Hrvatskoj nastavljena, nezna se ništa; čini se dapače, da su se Hrvati zadovoljavali onim, što je gotovo k-njim donešeno, i da su samo to prepisivali i razširivali, na koliko im je trebalo. A počem su svi u Hrvatskoj nadjeni i sabrani rukopisi stare crkvene književnosti pisani glagoljicom, to se osnovano zaključuje, da su se Hrv i — a valjda i Srbi — u početku kršćanstva služili tim pismom. Najstariji književni spomenik iz toga vremena u Hrvatskoj bio bi onaj psaltir, što ga je o svom trošku — valjda prepisati dao solinsko-spljetski nadbiskup Teodor izmedju god. 880.—890, da se nije nesrećom toj starini trag zameo. Za nju se znalo još u XIII. vieku, tad bo ju je iznova prepisao rabski klerik Nikola g. 1222.; ali žalibože i ta je prepis propao, te o tome nemože biti daljnjega govora.

Nu ako i nisu Hrvati sami nastavili započeti rad oko crkvene knjige, barem nemamo tomu dokaza, to su

oni ipak, shvativ znamenitost i domašaj kulturnu, i narodnu slavenske liturgije živom dušom uz nju pristali, ma da je i bila iztočnog obreda. Oni su joj bili tako odlučni pobornici, da su uz sve navale, uz sva progonstva rimsko-talijanske hierarchije, pa i svojih domaćih kraljeva, rimske pape (Ivan VIII. 880., Inocenc IV. 1252.) napokon ipak prinuždeni bili, te su slavensku liturgiju priznali i odobrili, samo da Hrvate odvrate od istočnoga obreda, uz koji su sa slavenskom liturgijom pristali bili. To je doduše za rukom pošlo, nu tim se je ujedno obavilo takodjer kulturno i književno razdvojenje našega hrvatsko-srbskoga naroda, koje žalibože još i danas traje na veliku štetu narodnjega napredka. Srbi naime, živući tada pod uplivom bizantinskim, iza izvedenog crkvenog razkola, mjesto prije i Hrvatom i Srbom zajedničke glagoljice, prihvatiše svi ćirilicu, a Hrvati opet sa zapadnim obredom ostaše donekle kod stare glagoljice, dok ju poslie i oni zamienili nisu sa okruglijom i ugladjenijom latinicom.

A kao što se nezna, da je u Hrvatskoj nastavljen književni rad Cirila i Metoda; tako se isto nezna, da je šta na tom polju radjeno i medju Srbi. Njihovi su državni odnošaji bili tada još manje uredjeni nego li u Hrvatskoj; oni su se dakle još prije nego li Hrvati mogli zadovoljiti onim, što su dobili od Cirila i Metoda i njihovih učenika, i što im je bližnja Bugarska pružala.

V. Stara slavenština u Bugarskoj.

Naproti veoma se je bujno razvio književni život u samoj Bugarskoj, iza kako su onamo prebjegli najplemenitiji učenici i književnici, uzgojeni Cirilom i Metodom, naime: Kliment, Naum, Angjelar, Sava i Gorazd. „Na njih sedmorici“ (sa dvama apoštolima), veli jedna grčka knjiga, „osnovao je Bog kao na sedam stupova crkvu Bugara i Dalmatinaca“; a mi možemo pridodati: i svu staroslavensku književnost.

Najodličniji medju ovimi narodnimi prosvjetitelji bio je Kliment, koji je izvanrednu radinost razvijao ne-

samo kano vjerovjestnik, nego i kano učitelj i kano književnik. On je imao 3000 učenika na svih krajevih Bugarske, pa je s-njimi složno i neumorno radio oko prosvjete svoga naroda. Postavši biskupom veličkim sastavio je besjede za sve praznike preko godine, ali tako prosto i razgovietno, da ih je i najprostiji Bugarin razumio; zatim upute svetih otaca i njihovo življenje i život svetoga Ćirila, učitelja slavenskoga jezika. Što se pako tiče samoga pravca njegove književne radnje, to se može reći, da je u njoj vladala razborita samostalnost i težnja za emancipacijom od tada na istoku gospodujućega bizantinizma.

Od ostalih suradnika Klimentovih nespominju se nikakova književna djela; nu odatle nesliedi, da ništa ni pisali nisu, nego samo da njihova radnja do nas nije doprla. Samo o Gorazdu hoće njeki, da je pisao život sv. Metoda; ali to nije još na čisto izvedeno.

Medju mladjim naraštajem ovih prosvjetitelja odlikuju se opet: biskup Konstantin, pop Grigorije, eksarh Ivan, črnorizac Hrabar i Teodor; a napokon i sam bugarski vladalac Simeon, oko kojega se sva ta radnja kretala, kao oko svoga sunca. Tada je bila književnost bugarska tako uzbujala, dakako crkveno-nabožna, da se je uzporediti mogla sa obie najbogatije književnosti tadanjega vremena: s-grčkom i latinskom. Šteta je samo, što se je sva ta radnja mladjahnoga duha oslanjala o ta dva već iznemogla starca, u kojih je davno nestalo bilo svake originalnosti, i da se nije osoviti znala na vlastite svoje noge. Ta nesamostalnost, pa i nesrodnost sa narodnim duhom, bijaše onaj pogubni crv, koji joj je naskoro podgrizao njezinu životnu snagu, pa ju naskoro i posve upropastio.

Od mladjih ovih prosvjetitelja napisa Konstantin tumačenja sv. Evangjelja na nedjeljne dane i prevede knjige Atanasije Aleksandrinskoga († 373.) proti Arijanom.

Ivan, eksarh burgarski, spada svojimi radnjami medju prve književne radnike vieka Simeonova. On je

preveo dogmatiku Ivana Damascenskoga; zatim je u družtvu sa više književnika sastavio veliki sbornik pod imenom Šestodnev, u kom se nalazi izvadaka iz množine grčkih kršćanskih pisaca, pa i iz Aristotelove historije o životinjah. Ovo je djelo znamenito osobito radi bogatstva jezičnoga. Napokon se misli, da je od njega prievod dialektike istoga Ivana Damascenskoga; a za stalno se zna, da je sastavio još i nekoliko poučnih besjeda.

Osim tih znamenitijih muževa iz ote dobe spominje se još napomenuti pop Grigorije, koji nam je sačuvao njekoliko imena predkršćanskih slavenskih bogova (Svarog, Daždbog, Perun); a bila je i množina književnika, kojih se imena neznaju, počem ima sila rukopisa, od kojih se nezna, tko ih je pisao. Medju znamenitije takove rukopise ide jedan veliki sbornik filozofsko-moralnih, dramatičkih i školastičkih članaka. To je djelo čitava enciklopedija tadašnje bizantinsko-kršćanske obrazovanosti, a sastavljeno je po nalogu i podporom bugarskoga cara Simeona, koji se je i sam knjigom bavio i za kojega je vladanja staroslavenska književnost slavila svoje zlatno doba. Sva ova djela razširila su se u prepisih nesamo medju Bugari, nego i medju Srbi, dapače i medju Rusi, te od njih i danas ima dosta prepisa u svih znamenitijih knjižnicah.

Poslie Simeona dodjoše crni dani za bugarsku državu, a s-njimi i za staroslavensku književnost, koja se poslie nikada više nije podigla do onoga razvoja, u kojem je bila za Simeonova doba.

VI. Hrvatsko-slavenska književnost.

S-jedne strane upravo heroično iztrajanje uz staroslavensku liturgiju, a s-druge opet konačni crkveni razkol medju istočnom i zapadnom crkvom (g. 1054), prinuka napokon višje svećenstvo, tadanje jedine znatnije faktore kulture i obrazovanosti, nesamo na priznanje liturgije, nego i na djelomično njegovanje sta-

roslavenske crkvene književnosti u Hrvatskoj. Kao što je spomenuto u IV. članku, nalazi se tragova toj radnji već u IX. stoljeću sa spomenutim tamo psaltirom; a od toga vremena množe se sve više takovi književni spomenici.

Sa slavenskom liturgijom, ako i obreda zapadnoga, zadržao se i staroslavenski jezik u crkvi i u knjigi: nu i odmah počelo je u članku II. napomenuto prilagodjivanje staroslavenskoga jezika narodnomu jeziku i izgovoru; a tim se je razvila po malo čitava staroslavenska književnost razreda (roda, redakcije) hrvatskoga, ili hrvatsko-slavenskoga, starohrvatska književnost.

Medju znamenitije spomenike starohrvatske književnosti ide: Časoslov žakana Kirina, priepis od g. 1356; Časoslov rimski od god. 1379.; Misal rimski g. 1387.; Časoslov vrbnički od g. 1391.; Evangelistar rimski od g. 1395.; Časoslov Vida Omišljanina od g. 1396; a osobito je znamenit Misal Novaka, kneza krbavskoga, pisan god. 1368., sada u dvorskoj knjižnici bečkoj.

Osim tih strogo crkvenih knjiga bilo je i nješto teologijsko-moralnih knjiga, a sačuvalo se je i njekoliko manastirskih ustava.

Iz svjetskoga života ima mnogo manje književnih spomenika, što je žalostnim dokazom, kako je malo tko pomišljao o narodnom napredku šta. Medju timi riedkimi spomenici zaslužuju da se spomenu njekoje grčkoiztočne priče, koje su najprije Bugari izprevodili, kako se tvrdi već u X. vieku, a od njih su se onda kašnje jako razširile takodjer i medju Srbi i medju Hrvati. Takove su bile pripoviedke s-historijskim osnovom dvie, naime: O trojanskom ratu, i o Aleksandru velikom; zatim arapska priča o Sinagripu i bizantinska Život Devgenija, roman o Barlaamu i Josafatu i pripoviedka iz inijske Pančatantre: Stefanit i Ichnilat. Sve te priče i pripoviedke čitane su mnogo za cieloga srednjega vieka, pa su jako djelovale na razvitak narodnoga života i na način narodnoga mišljenja; zato su mnogi

motivi iz njih prešli u narodne bajke, priče i pripoviedke, te se medju njimi i dan danas nalaze mnoge, koje ništa drugo nisu, nego li samo oponašanja i varijacije tih starih grčko-iztočnih priča.

Uz ove književne spomenike starohrvatske naše književnosti, spomenuti nam je još i razne listine, koje stranom imamo, a stranom se samo spominju već od XI. stoljeća počmav, kanoti: ugovori različiti, darovnice, razvodi, u kojih se ustanovljuju medje zemalja, štatuti i zakoni.

Te stare listine nemamo smatrati kanoti književna kakova djela, niti ih s-toga gledišta ocjenjivati; ali one su svakako od neizkazane znamenitosti za proučanje naših kulturnih i socijalnih odnošaja iz toga doba, osobito pako proučanje historije našega javnoga i privatnoga prava. Takovih starih listina izdana je i protumačena prilična množina u raznih povremenih listovih, a osobito u spisih historičkoga družtva, matice i jugoslavenske akademije, koja je do sada već izdala 5 zamašnih knjiga samih takovih starina. Najznamenitiji takov stari spis jest: zakon vinodolski, u pismo stavljen g. 1260., a izdan Antunom Mažuranićem god. 1843. u III. knjizi „Kola“.

Vriedni su, da se još spomenu: štatut otoka Krka od g. 1388. izdan u II. knjizi „Arkiva“, i štatut poljički od g. 1400. Od razvoda znamenitiji je razvod istrijanski od god. 1275. i razvod medjâ od Mošćenica i Kožlaka od g. 1395.

Sve su te stare listine pisane hrvatskim jezikom pismom glagoljskim, a štatut pako poljički novijom čakavštinom, kakovom je pisan i život Aleksandra velikog u rudničkom prepisu. Ovo je dokazom, da se je već tada započeo narodni jezik boriti za naravno svoje pravo, koje mu je u književnosti preoteo bio staroslavenski.

VII. Srbsko-slavenska književnost prije sv. Save.

Državni odnošaji kod Srba prije i poslie crkvenoga razkola bijahu još crnji i gorji nego li kod Hr.

SKA KNJI SLAV.

vata. Oni se ustališe tek koncem XII. vieka, kad je Stjepanu Nemanji (1159.—1695.) za rukom pošlo, da je u jedinstvenu i veću državu stopio sve male srbske državice i oblasti, koje su živile u vječnom medjusobnom razdoru. Toga radi nemogaše se ni kod njih razviti omašniji književni rad, nego se odpočimlje tek arhiepiskopom sv. Savom, sinom Nemanjinim, koji je u državi svoga oca uredio crkvene odnošaje, biskupije i samostane; a uz to je i vlastitimi svojimi književnimi djeli ustanovio pravac za potlašnji književni rad u srbskoj državi.

Ali u spisih sv. Save i njegovih nasljednika nalazi se već podpuno razvijen srbsko-slavenski jezik; a to nam očito dokazuje, da se je već i prije Save na književnom polju raditi moralo. Tomu je sigurno povoda dalo nesamo bliže susjedstvo na književnom polju radenih Bugara, nego i poslie Simeonova doba u Bugarskoj porodivša se vjerska sljedba Bogomilâ, koja je u očitu oprjeku stupila nesamo glede vjere, nego i glede ukupnoga tada vladajućega asketičkoga pravca bizantinske kulture. Ta je sljedba bila jako razširena i u našem narodu, i djelovala je u svoje vrieme odlučno na njegovu kulturu i sudbinu; a za Kulina bana slavila je u Bosni zlatno svoje doba, kojega se i danas narod naš spominje, te je prešlo i u njegove pjesme i u njegove poslovice. Nu nesgodami tadanjega vremena utamanjene su skoro sve neposredne uspomene bogomilske književnosti, i mi samo iz indeksa zabranjenih a posve uništenih knjiga zaključiti možemo, da je ne neznatna bila.

Nu uza sve nesgode sačuvale su nam se ipak barem njekoje uspomene iz toga doba, koje prije navedene tvrdnje zasvjedočuju. Medju timi uspomenami dodje do nas latinska kronika (ljetopis) popa Dukljanskoga, koju je on u XII. stoljeću preveo sa slavenskoga jezika; ali to je žalibože i jedina znamenitija uspomena sbiljam književnoga rada iz predsavina doba. Tim obilatijih viesti imamo o starih listinah i listinah samih iz tog doba; a te su se ponajviše sačuvale u arkivih bivše dubrovačke republike; pa bi ih bilo i više, da požar

grada Dubrovnika god. 1023. uništio nije veću čest starih pisama. Najstarija takova listina spominje se od g. 831., naime ugovor mira medju Dubrovnikom i banom travunjskim; zatim listina od stratiga srbskog i zahumskog Latovita od g. 1030.—1040.; listina velikoga župana zahumskoga Hranka od g. 1044.; dvie listine župana dukljanskoga i zahumskoga Deše od g. 1151., i dvie listine bana Slavogosta i Barića od g. 1152. i 1160. Te su se sve listine sačuvale doduše samo u latinskom tekstu, dočim se je srbski izgubio; ali se osnovano misli, da je morao biti i srbski, buduć su tada običavali javne izprave sastavljati u oba ta jezika. Tako je i listina Kulina bana, velikoga bogomilca, od g. 1189. pisana i latinski i srbski i to ne srbsko-slavenski nego upravo narodnim srbskim jezikom; i ona nam sad svojim savršenim jezikom i pravopisom svjedoči, da su se onuda za cielo već davno prije svježbali našim jezikom pisati knjige. U obće i iz ono malo pismenih ostataka, što ih od Bogomila imamo, vidimo, da su oni odlučno njegovali narodni, a ne staroslavenski jezik, narodnu a ne staroslavensku knjigu.

VIII. Djelovanje sv. Save.

Nemanja, ujedinitelj srbskoga naroda, nemogaše mnogo učiniti za njegov kulturni napredak, jer je imao pune ruke posla sa samim stvaranjem srbske države. Uz to je radio i o vjerskom ujedinjenju naroda, te je što žešće proganjao tadanje krivovjerske sljedbe, a osobito bogomilsku, kojoj je bio velikim protivnikom. Za njega se dakle nije ni misliti moglo, da se osbiljno i sustavno razvija kakov kulturni napredak. Toga se poprimiše tek njegovi sinovi kralj Stjepan prvovjenčani i sveti Sava, prvi srbski arhiepiskop. Što su Ciril i Metod bili cielomu slavenskomu narodu, to je sv. Sava bio srbskomu, naime osnovatelj njegove crkve i njegove narodne prosvjete. On je udario temelj, na kom se je narodna obrazovanost, ako i u uzkih granicah, ali ipak bujno razvijala sve do propasti srbskoga carstva, pa o

koje plodovih narod se je prehranjivao i za najcrnjih svojih dana sve do novijih vremena.

Sv. Sava, najmladji Nemanjin sin (Rastko), rodj. 1169., odhranjen bivši po strogih očevih vjerskih nazorih, pobjegne u 17. svojoj godini u sv. Goru, grčki Athos zvanu, i tu se godine 1186. zakaludjeri. Kao kaludjer sagradi darežljivošću svojega oca samostan Hilandar, a oko njega podigne 14 samostana, koji su svi bili u jednu zadrugu složeni, i obćim imenom Hilandar prozvani. Hilandar je postao ne samo najbogatijim manastirom svete Gore, nego i glavom svih srbskih manastira. Za doba grčkoga carstva i obstanka srbske države življaše u Hilandaru uviek po više stotina srbskih kaludjera, koji su se uz duhovne poslove bavili još i pisanjem knjiga, te je Hilandar bio najveća tvornica starosrbskih knjiga. Najljepše, najdragocjenije književne starine starosrbske literature bješe ovdje sastvaljene ili prevedene, ovdje pisane ili prepisane, odavle razturene i razvučene po svoj Evropi. Kolika je ogromna književna radnja u tom svetištu našega naroda vladala, vidi se najbolje odatle, što iza tolikog nesretnog vremena još i danas u glavnoj hilandarskoj knjižnici ima preko 300 rukopisa srbske recenzije, a do 150 u jednoj maloj ćeliji; a kad se uzmu i ostali svetogorski manastiri, to će broj starih srbskih književnih spomenika narasti i na više hiljada, koji su većinom još posve nepoznati.

Oko g. 1203. dodje sv. Sava u Srbiju natrag, da poravna zavladavše smutnje medju braćom, naime kraljem Stjepanom i knezom Vukanom, što mu i za rukom podje; a zatim je kao arhimandrit studenički apoštolovao po cieloj Srbiji, te gradio crkve i manastire, i bio je u najplemenitijem smislu crkveni učitelj i prosvjetitelj svoga naroda.

Da uz državnu samostalnost pribavi svomu narodu i crkvenu, izposluje u tadanjega grčkoga cara, da je zapovjedio carigradskomu patriarku, neka srbskoj zemlji dade duhovnu glavu, arhiepiskopa, i to u osobi samoga Save postavši g. 1221. arhiepiskopom osnovao je deset biskupija, uredio hierarhičke odnošaje i dao stroge

uredbe za izpodizane samostane. A napokon, da podpuno svoj narod od svake premoći bizantinske emancipuje, stupi u dogovore sa rimskim papom, i zamoli u njega za brata si kraljevsku krunu. Papa mu sbiljam izpuni tu želju, te je g. 1222. Stjepan i okrunjen bio u Žiči kraljem srbskim, odakle i dobi pridjevak „prvovjenčani kralj".

I tako se izpuniše sve Savine patriotičke želje, te je svojima očima gledao liepe plodove svoga neumornoga nastojanja. Nu uza sve te neprocjenjive zasluge za svoj narod, ima on još i tu, da je takodjer bio i prvi književnik njim stvorene hilandarske škole. Odmah iza očeve smrti (1200) napisao je tipik t. j. ustav za manastir hilandarski. U uvodu pripovieda sv. Sava na kratko historiju toga manastira; a zatim u 43 poglavlja potanko ustanovljuje, kako kaludjeri živiti imaju. God. 1866. naštampan je, ali vrlo nepouzdano, taj tipik u „Glasniku" srbskog učenog družtva. Prije hilanda skoga ustava g. 1199. napisao je „Ustavac karejski" za samoga sebe i nakon sebe za jednoga ili dvojicu kaludjera, koji bi htjeli živiti u ćeliji, u kojoj se sv. Sava živio; a poslie o prvoj očevoj godišnjici 1201. „kanone, stihire i čudotvorenija" oca svoga, svetim proglašenoga Simeona. Kao iguman u Studenici, prekrasnoj Nemanjinoj zadužbini, napisao je medju 1203. i 1215. g. tipik za Studenicu: „Obraznik svetago Savi srbskago" i „Žiće sv. Simeona, oca svojega, u kom iztiče osobito njegove zasluge za vjeru i crkvu, na čem se osnivala sva tadanja obrazovanost; a kao arhiepiskop sastavio je nomokanon za novo uredjenu crkvu srbsku.

To je samostalna književna radnja Savina, za koju naime znamo; medjutim on je uz to još i sam prepisao mnoge knjige. A kraj svega toga neumornoga državnoga, crkvenoga i književnoga rada dospjelo mu je još vremena i za putovanje. Po smrti bratovoj naime odputovao je god. 1228. u istok, da posjeti sv. mjesta, i da narodu svomu koristi svakovrstnim novim izkustvom i naukom; kao što je to i nastojao, vrativši se natrag u

domovinu. Ali napokon mu ipak otešča čast arhiepiskopska, i on se je odreče, te se po drugi put zatim uputi u istok; nu žalibože više se nevrati u svoju domovinu. Vraćajuć se kući iz daleka puta snadje ga smrt u bugarskoj priestolnici T r n o v u dana 14. siečnja 1237. Savu pokopaše svečano u Trnovu; nu poslie je prenešen u Srbiju i položen u manastir Mileševi u (Hrcegovini), odakle ga napokon divlji Sinan-paša g. 1595. diže i na Vračaru pred Biogradom spali. I grčka i rimska crkva slave uspomenu Savinu svake godine 14. siečnja.

IX. Prvi učenici i nasljednici sv. Save.

Kratki nacrt života i rada Savina pokazuje nam svietlimi potezi veliku njegovu znamenitost kako u književnom, tako i u kulturnom životu našega naroda. Šteta je samo, da je iza prvih Nemanića odmah padati počela snaga srbske državе radi pomanjkanja osjećanja narodne i državne pripadnosti (suvislosti) u srbskoj vlasteli i srbskih velikaših, i da se Savini nasljednici nisu znali uzdržati na visini njegovih idea. Kako je medjutim divno njegov primjer djelovao, vidi se najbolje odatle, što se je i isti kralj Stjepan prvovjenčani latio pera, pa je napisao život svoga oca Nemanje. Ovaj je doduše život, kao i onaj Savin, pred očima imao samo kaludjera Simeona i njegove zadužbine, a ne velikoga župana i kralja Nemanju; ali uza sve to nemože mu se ipak zanijeketi svaka znamenitost. Za Savom i njegovim okrunjenim bratom povedu se još mnogi drugi, pa tako se odgoji čitava škola starosrbskih književnika, ponajviše kaludjera; a ta kaludjerska škola preživi i isti državnu samostalnost srbskoga naroda.

Malo nam je doduše toga preostalo iz samoga Savina (XIII.) vieka, premda se je za njega i najviše i najvrstnijih stvari na sviet iznielo; ali tomu je uzrokom nesgoda i duljina vremena. Jedan izmedju najvrstnijih radnika bijaše Domentijan, učenik sv. Save i svetogorski kaludjer. U samoj ćeliji sv. Save napisa on oko g. 1243. žitije sv. Save po onom, što je sam o

njem znao vidio, i što su mu drugi pripovjedali, a oko g. 1264. život sv. Simeona, oca Savina. Obadva ova životopisa izdao je Gjuro Daničić u Biogradu god. 1865.; a je li Domentijan osim toga još šta pisao, to se nezna; nu svakako je ovo što imamo najdragocjeniji plod originalne radnje u starosrbskoj književnosti.

Nastojanjem i pripomaganjem istoga Domentijana prepisao je sa bugarskog u redakciju srbsku gramatik Teodor g. 1263. „Šestodnev Ivana eksarha“. Znamenit je iz iste dobe „Nomokanon“ pisan u Ilovici g. 1262. po njekakovu Bogdanu, a nalazi se sada u Zagrebu u sbirkah jugo avenske akademije. Još su spomena vriedna „poučenja sv. Ivana zlatoustoga“ od g. 1286. i jedan sbornik homilija“, komu se pravo za godinu nezna, ali svakako spada u XIII. viek. U Petrogradskoj carskoj knjižnici nalazi se njekakov srbski tipik; nu on nije još izbliže poznat.

Od knjiga strogo za crkvenu službu sačuva nam se iz XIII. vieka: „evangjelje starca Simeona.“ pisano knezu Vukanu, kako se čini još prije 1200. godine; evangjelje u manastiru hilandarskom, napisano dijakom Gligorijem za kneza Miroslava, sina Zavidina, brata Nemanjina, i evangjelje pisano Kostandinom u Svrljigu g. 1273. U XIII. viek stavlja se i evangjelje pećsko, nadjeno u Peći, i evangjelje prizrensko; a ima ih još njekoliko u srbskog učenog družtva i u sbirci Milanovićevoj, nu oni takodjer nisu još izbliže poznati. A napokon nam se je sačuvao još i jedan triod i više prologa.

X. Srbsko-slavenska književnost u XIV. vieku.

Viek XIV. bijaše mnogo plodniji književnom radnjom, te nam se je iz njega i više sačuvalo spomenika, nego li iz XIII. vieka; ali opet je sva ta radnja svojom nutrnjom vriednošću puno slabija od radnje prošloga vieka. U svih tih spomenicih zrcali se sve to jače padanje narodne moralne snage pod pritiskom sve više

rastućega socijalnoga raztrojstva. Ni isto sjajno doba Dušanovo nemogaše da književnost oživi jedrijom snagom, jer se i ono osnivalo samo na vanjskom sjaju i vanjskoj sili, kojoj naskoro traga nestade, čim nestade njezina veleumna tvorca. Ele ima ipak toga prilično, što zaslužuje, da se sa priznanjem napomene, a medju tim je svakako najznamenitije djelo arhiepiskopa Danila: „Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih“. Ti su životi vrlo jednostrano pisani, po njih naliče svi ti kraljevi više kaludjerom, nego li vladaocem srbskim; jer Danilo nepripovieda o njih ništa drugo, nego kako su gradili zadužbine i sebe trapili. Ali uza sve te mane, koje se više vremenu, nego li njemu u grieh pisati mogu, ipak je njegovo djelo velike historičke, kulturne i jezične vriednosti za poznavanje tadanjega doba. Cielo djelo nije pisao sam Danilo, nego su ga i drugi poslie njega nastavljali; nu što je on pisao, pisao je do g. 1325., a ukupno djelo izdao je Gj. Daničić u Zagrebu g. 1866. Osim tih žitija imamo ih još njekoliko iz XIV. vieka, nu sva su još manje vriedna; pa i imena njihovih pisaca nisu nam se sačuvala.

Iza Danila zaslužuje najviše priznanja svojim književnim radom Grigorije Camblak. Kao iguman dečanski napisao je g. 1379. „Žitije kralja dečanskoga, ujedno sa službom, izdano u XI. knjigi Glasnika. Od njega imamo takodjer besjedu o prenosu sv. Petke u Srbiju i njekoje pohvale. Poslie je otišao Camblak iza g. 1406. u južnu Rusiju; te si je tamo kao kievski mitropolit stekao neumrlih zasluga za kulturu i književnost rusku, i postao je najznamenitijim tadanjim ruskim piscem, napisav množinu većinom bogoslovnih djela, koja se još i danas visoko ciene.

Medju knjigami za crkvenu porabu ide prvo mjesto: Tipik sv. Save jerusalemskoga, preveden arhiepiskopom Nikodimom godine 1319. Po nalogu istoga Nikodima pisà god. 1324. crnorizac Damnjan rukopis: Apoštol šišatovački u Peći u gradu Zdrielu, a štampan je u Beču g. 1853.

Veoma je znatno takodjer: evangjelje nikoljsko, štampano u Biogradu 1864.; evangjelje karejsko od g. 1316.; evangjelje Pavlova manastira od g. 1329.: evangjelja hilandarska od god. 1337. i od g. 1356.; apoštol hilandarski od g. 1372. Tekstova pako staroga zavjeta nemamo iz XIV. nego tek iz XV. i XVI. vieka; a medju timi bi mogao najznamenitijim biti Grigorovićev u Rusiji, pisan g. 1544.; nu žalibože nije o sada još književnomu svietu pobliže ni poznat.

Ima takodjer sila liturgijskih knjiga iz toga vieka, nu mnogim se nezna ni za ime pisca, a od onih za koje se zna, spomenut ćemo: „Oktoih norovski, pisao ga grješnik Metodije njegdje izmedju 1275—1321.; triod sinajski pisan god. 1374.: triod karejski od g. 1359. Medju prolozi XIV. vieka znatan je prolog biogradski; Radoslavov prolog od g. 1370.; minej srbski ili oliverski od g. 1332., a poznato je još i njekoliko mineja i paterika iz XIV.—XV. vieka, medju kojimi je osobito znamenit minej rilski od gramatika Vladislava, pisan g. 1479. U tih minejih za nas su osobito znameniti životi slavenskih svetaca.

Sačuvalo se je i dosta bogoslovnih djela iz toga vieka, n. p. djela Efraima sirskoga, Izaaka sirskoga, Antiohove pandekte, Damascenova teologija i jedan velik sbornik homilija. Rukopisi tih djela većinom su prepisi od starijih izvornika; ali za te starije tekstove neznamo, niti su nam poznati njihovi prevodioci.

U XIV. vieku položen je takodjer temelj posebnoj književnoj radnji, poznatoj pod imenom srbski ljetopisi, koji su nastavljani u XV. a najvećma cvali u XVI. i XVII. vieku. Početak tomu bješe učinjen prievodom četirijuh grčkih ljetopisaca: Ivana Malala, Georgije hamartolosa (grješnika), Ivana Zonara i Konstantina Manasije. Najviše prievoda imamo od teksta Georgije hamartolos-a, a pisani su izmedju 1376.—1389. godine; nu ima ih i iz

kasnijih vjekova. Na tome osnovu odpoče radnja srbskih ljetopisaca; a do sada se našlo 25 raznih rukopisa, u kojih ima što duljih što kraćih ljetopisa. Najstariji bit će tako zvani koprivnički ljetopis, koji dopire do smrti kralja Vukašina g. 1371. Njemu vrlo naliči ljetopis pećski, koji dopire do god. 1391. Svi ostali dopiru preko konca XIV. vieka, a njekoji čak do XVI., dapače i do XVIII. vieka; većina ih je pako najnovijega vriemena već i naštampana. Svi se ti ljetopisi neodlikuju medjutim nikakovimi vrlinami, malo nam što više priobćuju do golih imena, a to što priobćuju, posve je jednostrano i nepouzdano.

Znameniti su vrlo iz toga dobe sbornici, neka osobita vrst enciklopedija, u kojih su posabirani članci raznovrstnoga sadržaja. Takovih sbornika ima za čudo mnogo, pa su većinom još i neproučeni; a u njih se nalazi traga svemu, što igda bijaše kod staro-srbskih književnika predmetom čitanja, pisanja i izučavanja; i ni u čem nevidi se tako razgovjetno karakter staro-srbske književnosti, kao upravo u tih enciklopedijah. Kako su rano započeli sastavljati takove sbornike, vidi se odatle, što ih ima već iz XIV. i XV. vieka. Iz XIV. vieka poznat je pobliže sbornik karlovački, u kojem su većinom članci dogmatički, tičući se ponajviše razlikâ medju iztočnom i zapadnom crkvom; zatim sbornik Šafařikov, sada pražkoga muzeja, pisan medju 1370. i 1408. godinom, u kojem ima 21 razni članak, većinom opet svjetovnoga sadržaja. Iz takovih sbornika imamo i najdragocjeniji spomenik toga doba naime Dušanov zakonik.

Taj zakonik proglasio je silni car Dušan na državnom saboru 21. svibnja, na spasovo 1349. Nema spomenika, iz koga bi se tako liepo viditi moglo, kako je u Srbiji izgledalo za cara Dušana, kao iz toga zakonika; a blagost zakonika u mnogih ustanovah, kad se uzporedi sa suvremenimi zakonici drugih naroda, svagda će nam biti na diku. Ima mnogo stvari, kojimi se karakteriše srbska država onoga vremena obrazovanom i razvitom, kao što su to n. p. ustanove o bezbiedno-

sti trgovačkoj*), o valjanosti zakona**), koja se postavlja jačom i od volje carske. Našlo se je više rukopisa toga zakonika, ali žalibože nije nijedan podpun; nu ono što imamo, najpodpunije sastavljeno, sustavno poreglavniji pako zaštitnici bijahu joj knez Juraj Šubić-dano i liepo protumačeno izdao je Stojan Novaković u Biogradu g. 1870.

Osim zakonika Dušanova nemogu se mukom mimoići još ni stare listine iz toga vieka, kanoti: diplome, povelje i hrisovulje (chrysobullon = carska pisma sa zlatnim pečatom) starih vladaoca. Ta pisma nemaju doduše vriednosti književne; nu ona su često ponajbistriji izvor za historiju, a osobito za rodoslovlje kraljeva srbskih, za stari mjestopis, i za utvrdjenje historijske kronologije. U njih ima vrlo znamenitih podataka za historiju prava i pravnih odnošaja u tih naših zemljah. A znatna su i za poznavanje jezika i za historiju njegovu; premda ni glede sloga ni glede načina pisanja nemaju onih vrlina narodnoga pripoviedanja, kojimi se odlikuju istodobne listine hrvatske i štatuti. Takovih starih pisama izdano je i protumačeno već sila u naših listovih, osobito u „Glasniku“ srbskoga učenog družtva u Biogradu i u „Ljetopisu“ srbske Matice u Novomsadu; a ima i cielih sbornika, medju kojimi je najznamenitiji Miklošićev, izdan u Beču g. 1858. i Pucićev, izdan u Biogradu g. 1859. i 1862.

Završujuć tim staro doba naše knjige, dodajemo još u kratko, da sav njezin pravac, izuzam uzaludna

---

*) Tako veli Dušanov zakonik po Novakovićevu izdanju u §. 130.: „I vsaki gost i trgovac i latinin da prihodi k prviim stražam s vsěm što ima i nosi, da ga straža straže prědava s vsěm. Ako li se zgodi tere što izgoubi, da jest porota věrovani člověci, što reku doušom er su izgoubili s onemzi porotnici, tozi da im plati ćefalie i straže“.

**) Kako se visoko zakon postavlja i nad istu carsku volju, to najbolje svjedoče §. 5. i 6., gdje se govori o carskih pismih; §. 7., gdje se veli, da ni sam car ni kralj nikomu na silu oduzeti, kupiti ni zamieniti nemože njegove baštine; zatim 23. i 28., gdje se ustanovljuje, da se suditi ima samo po zakonu, a ne po strahu od cara ili po drugih obzirih itd.

nastojanja njekojih pojedinih muževa, nikakove samostalnosti nepokazuje. Sve što se je radilo, radilo se je samo po grčkih ili po rimskih uzorih; a način pisanja bijaše skrozimice proniknut duhom crkvenim i religioznim. A buduć je tim književnost i objemom svojim i pravcem stišnjena bila na vrlo uzan krug, koji je tim užji bio, što se je još razvijala i jezikom narodu većinom nepoznatim, na staroj slavenštini; to nemogaše ona ni da postane obćim narodnim kulturnim promicalom.

Nu bolje nebijaše tada ni drugdje; to je u obće bio glavni značaj cieloga srednjeg vieka. Naši stari, primajući svoju prosvjetu i kulturu ili od Grka ili od Latina, nemogahu takodjer drugčijimi biti, nego li su bili i njihovi učitelji. Za pravu narodnu književnost trebalo je posve drugih uvjeta, kojih staro doba nije imalo, a koje ćemo vidjeti, kako se razvijati počimlju tek za srednjega doba književnosti naše.

Sriednje doba.

XI. Početak i osnovi dalmatinsko-dubrovačke književnosti.

Porazom srbskoga carstva na Kosovu polju god. 1389. izgubi srbski narod svoju državnu samostalnost. Vladari srbski postadoše vazali turskoga carstva, koji su se uz oto, što su od milosti sultanove odvisili, još i neprestano boriti imali s nevjernimi velikaši, koje su Turci sami na pebunu poticali, da samo čim prije povoda dobiju, i zadnje tragove srbske samostalnosti utamaniti. Pa tako je i bilo. Jedva da je pol vieka od nesretnog Vidovdana prošlo, postade Srbija posve turskim pašalukom g. 1459., a pade i bosansko kraljevstvo g. 1463. Da u tako nesretnih odnošajih i književnosti sve životne niti podrezane bješe, bila je posve naravna posljedica. Gdje se je narodu boriti za život, za obstanak svoj, tu prestaje svaki duševni napredak. Zato se ono malo književnoga rada, što se poslje nesretne katastrofe kosovske i pojavljivalo, nemože više ni zvati životom, nego samo životarenjem staro-srbske književnosti. Nu i to životarenje netrajaše dugo; ono malo po malo posve utrne, i u narodu bi uz tursko barbarstvo u srbskih, a ne manje nepovoljne okolnosti u hrvatskih zemljah, zavladala bila podpuna duševna tmina, da se istodobno na zapadnih krajevih razbuktalo nije novo svietlo duševnoga rada i napredka. To novo svietlo bijaše dalmatinsko-dubrovačka književnost, koja se XV. viekom odpočimlje, i koja je književni rad kulturnoj svojoj zadaći, ako i ne posve privela, ali ga je svakako znamenito približala tim, što je mjesto narodu tudje staroslavenštine prigrlila i poprimila jezik narodni.

Književnost dalmatinsko-dubrovačka ima doduše više provincijalni, nego li obće narodni značaj. Nu buduć je ona osobito u pjesničtvu postvarala djela, koja i sada nenadkriljenimi uzori smatramo, pa je i kud i kamo nadvisila istodobna književna nast janja u drugih krajevih našega naroda: to oko nje kao oko glavnoga reprezentanta nanizujemo rad ostalih krajeva; a nju uzimljemo ne samo predtječom, nego upravo i glavnim osnovom novoga narodnog književnog doba

Da se je Dalmacija do te kulturne znamenitosti u našem narodu uzvisiti mogla, ima raznih uzroka, koje u kratko razabrati valja. U gradovih dalmatinskih sačuvala se neprekidno u ostancih starih rimskih naseljenika municipalna samouprava, a s njom i tragovi starorimske kulture, koja su blagotvorno i napredno djelovala i na poslie pridošle naše pradjedove. Jadransko je more bilo od iskona glavnom trgovačkom cestom medju bogatim istokom te zapadnom i srednjom Europom sve do pronalazka morskoga puta i istočnu Indiju god. 1498.; a počem se na obalah dalmatinskih nalaze najznamenitije luke jadranskoga mora, to se je i od pamtivieka u dalmatinskih gradovih nalazilo nesamo veće blagostanje nego i veća obrazovanost.

Medju dalmatinskimi pako gradovi steče si za rana prvenstvo Dubrovnik, koji se je kao slobodan trgovački grad samostalno upravljao po republikanskih ustanovah. Dubrovački su brodovi plovili ne samo po svem onda poznatom svietu, nego Dubrovčani su takodjer živ trgovački savez podržavali i sa njim istočno ležećimi srbskimi i hrvatskimi zemljami, i njihov je grad bio najglavniji zapadni trg za te zemlje. A Dubrovnik je i i u nesgodah, koje su te zemlje često snalazile, bio milo utočište velikašem i vladaocem hrvatskim i srbskim, osobito iza propasti srbskoga carstva. Tako je, da navedemo samo jedan primjer, srbski despot Jure Branković prebj gao u Dubrovnik s blagom od 10 miliona dukata. Naravno je sve to nesamo ojačati moralo slavensko osjećanje u Dubrovniku, nego je i stvarati pomoglo krasnu podlogu za sav književni i

učenjački rad u tom slavnom gradu. A kad je u XV. vieku propao Carigrad (1453.), te je dolazkom mnogih grčkih učenjaka u Italiji oživilo njegovanje stare klasičke književnosti; pa je k tomu pridošao i upliv arabske obrazovanosti iz Španije i trubadurskoga pjesničtva iz Provanse: to je tim proizvedeni novi humanistički pokret u književnosti pobudno djelovao i djelovati morao takodjer i na Dubrovnik, koji je vazda bio u najživljem i trgovinskom i državnom i kulturnom saobraštaju sa Italijom. K svemu se je tomu napokon pridružio još i izum tiskarstva, pa su tako jedno s drugim sve te okolnosti uprav kano udešene bile, da je odraz novoga duševnoga života zapadne Europe u Dalmaciji našao nesamo prijatna zemljišta, nego da je tu i najkrasnijim cvietom i plodom urodio.

Dalmatinsko-dubrovačka književnost stječe se ponajglavnije u pjesničtvu, a razvijala se je u svih glavnih svojih strukah: u epskoj, lirskoj i dramatičkoj struci. Ona se je zametnula i većinom njegovala u krilu prosvietljene i rodoljubive vlastele; bijaše namienjena samo obrazovanijim razredom, pa se s toga nije ni razvijala na narodnih obrazovnih elementih, nego izključivo po uzorih grčkih, rimskih ili talijanskih, koji su taj rad bili i potaknuli. Njezinimi se plodovi nije doduše koristovao sav narod, nu svakako joj je bio krug djelovanja širji, nego li književnosti staroga doba, a uvedenjem narodnoga jezika u višji književni rad bješe dokazana njegova sposobnost za kulturni razvitak. Tim je sada bila stvorena mogućnost, da se u sgodno vrieme na tom osnovu razvije i kulturno-književni râd za sav hrvatsko-srbski narod.

Rad književni u Dalmaciji odpočeo se je — na koliko se sada zna — najprije u Spljetu; nu skoro zatim preselio se je u Dubrovnik. U njem je srednje doba književnosti naše proživilo svoj razvitak, svoj cviet, pa i svoje nazadovanje; a presizala je s pojedinimi radnici ća i u XV. viek.

XII. Razvitak dalmatinsko-dubrovačke književnosti u XV. i XVI. vieku.

Spljet ide slava, da se je u njem odpočelo srednje doba hrvatske knjige, a prvi poznati pisci bijahu: Marko Marulić, Jeronim Papalić, Jero Martinčić, Nikola Matulić i Franjo Božičević. Sve petorica življahu i djelovahu izmedju 1450 do 1530. god.; bijahu nesamo naobraženi nego i odlični muževi, vlastela, i sačinjavahu medju sobom družtvo, u kom su čitali i kritizovali svoje spise. Glava toga družtva i najznatniji medju njimi bio je Marko Marulić, veoma učen muž, a kao pisac veoma plodan. Pisao je latinski i hrvatski; djela su mu bogoslovnog, mudroslovnog, pjesničkog i povjestnog sadržaja; a njekoja su prevedena na franceski, španjolski, talijanski i njemački jezik. Kako u obće svi, tako su i hrvatski njegovi spisi skroz zadanjeni duhom moralnim i nabožnim; medju njimi nam je pako poznata: Judita, razdieljena na šest pjevanja, i do sada već četiri puta štampana; zatim „Historija od Suzane; „Pjesni poučne i ćudoredne", pune krasna nauka za život, Pjesni duhovne i bogoljubne" medju kojimi su osobito dvie: „Tuženje grada Hjeruzolima i „Molitva suprot Turkom" nadanjene nesamo osjećanjem kršćanskim, nego i domoljubnim. „Pjesni šaljivo-satiričke ili pokladnice i smješice posebna su vrst sredovječnih komedija, a „Prikazanja", posebna vrst sredovječnih drama, koje je Marulić nastojao i u hrvatski narod prenieti. Njegova hrvatska djela u prozi nisu do sada tiskom objelodanjena; a pjesnička izdadè jugoslavenska akademija g. 1869. pod naslovom: „Pjesme Marka Marulića." Marulićev je jezik čist, krjepak i jezgrovit, a metrum pjesničkih njegovih djela jest četverostruka rima, koju su sliedili pjesnici dalmatinski sve do početka XVII. vieka.

Sve ove Spljećane nadkrilio je Hanibal Lucić, Hvaranin (1480—1525.) Njegove su pjesme pune

žive vatre i snage, a osobito se njegova pjesma Milici Koriolanovićevoj odlikuje divnom krasotom i njeznošću u opisivanju. Prof. Ante Mažuranić izdao je njegova djela g. 1847.

Odmah iza spomenute petorice Spljećanâ započme se hrvatsko pjesničtvo razvijati i u Dubrovniku, te se skoro istodobno pojaviše tri pjesnika: Marin Krističević oko god. 1460. Šiško Menčetić (1457—1501) i Gjuro Držić (1460—1510.). Menčetića i Držića smatraju Dubrovčani ocem umjetnoga hrvatskoga pjesničtva u Dubrovniku, a pjesme njihove izdade jugoslavenska akademija g. 1870.

Za ovom trojicom zaredi ciela povorka pjesnika, koji prvovanje gradu Dubrovniku pribave, medju timi bijahu znamenitiji: Mavro Vetranić (1482—1576.), koji je osim sbornika pjesama ostavio izmedju ostalih djela i prievod Evripidove „Hekube“; Nikola Dimitrić (1493—1553.) prevodilac psalma Davidovih i pisac vrlo poučnih poslanica u stihovih; Stjepan Gučetić (oko g. 1495—1525), od kojega imamo smiešnu pjesmu „Dervišiada“, koja se broji medju najizvrstnija dubrovačka djela; Andrija Čubranović (1500—1550.), znamenit svojom u VI. pjevanja razdieljenom pjesmom „Jegjupka“, i time da je počeo prvi u dubrovačku književnost uvadjati štokavštinu mjesto dotadanje čakavštine; Nikola Nalješković (1510. 1587.), velik šaljivdjija i veseljak, napisav izmedju ostalog 7 komedija i 12 maškerada; Marin Držić (1520—1580) napisà više prikazanja, komedija i ljubovnih pjesama; Marin Borešić (1510—1560) pisac ljubovnih i bogoljubnih pjesama; Bobali Mišetić (1530—1585.) pisao je takodjer Jegjupku i ljubovne pjesme, od kojih su njeke priobćene u Dubrovniku (godišnjaku); Mijo Bunić Babulinović (1525—1590) pisao ljubovne pjesme i preveo grčku tragediju „Jokastu“.

Al ne samo u Spljetu i Dubrovniku, nego i po drugih gradovih bijaše tada revnih književnika. Tako nalazimo na malom Hvaru iza Lucića, pô vieka kašnje,

Petra Hektorovića (1476—1572.), jednog od najboljih starijih pjesnika, koji se je prvi počeo osvrtati na narodne pjesme, kako se to iz njegova „Ribanja“ vidi; a osim njega bilo je još i više pjesnika Hvarana. U Šibeniku spominju se takodjer dva pjesnika Vjekoslav Baffo i Petar Divnić; pa i u Ninu Petar Zoranić (1508—1558.), koji je spjevao idiličke pjesme „Planine“.

Sav rad tih pjesnika pokazuje veliku duševnu odvisnost od Italije i glede duha i glede predmeta njihovih umotvora; a većina ih je uz hrvatsku pjesmu njegovala i talijansku. Glede jezika vladaše izprva čakavština, a tek malo po malo zavlada štokavština; nu ta se promjena lagano izvodila, i borba je izmedju oba tanarječju trajala cieli XVI. viek.

Prielaz k pravim klasikom čine dva pjesnika: Dinko Ranjina (1536—1607.) i Dinko Zlatarić (1556—1610.). Dinko Ranjina je u sedam puta izabran bio knezom republike dubrovačke; nu uz sve državne poslove, a i veliku svoju trgovinu, bavio se je on i knjigom, te je spjevao mnogo ljubavnih pjesama, a i preveo je dosta s latinskoga i grčkoga. Dinko Zlatarić pako bio je njeko vrieme rektorom padovanske arcigimnazije, koju je čast već u 23. godini postigao; zatim se je vratio u svoj mili Dubrovnik, te je živio znanosti i pjesničtvu. Njegove spise izvorne i prevedene izdao je Ivan Kukuljević u 3 knjige g. 1852., a odlikuju se osobitom elegancijom. Znamenita je iz ovog vremena i Cvieta Zuzorić (rodj. 1555.), nesamo najumnija nego i najljepša žena svoga vremena, koju su Talijani zvali dubrovačkom Aspazijom, a Dubrovčani suncem ljepote, vilom mudrosti. Udavši se u Fiorencu sakupljala je oko sebe najslavnije učenjake svoga vremena, pa su ju skoro i svi tadanji pjesnici i hrvatski i talijanski proslavili u svojih pjesmah; od hrvatskih osobito Dinko Zlatarić. Cvieta je i sama pjevala na hrvatskom jeziku, a osobito je ljubila doskočice (epigrame), koje su se odlikovale finom dosjetljivošću.

Umrla je u najljepšoj dobi, u 45. godini; a od njezinih spisa nije se žalibože ništa do nas sačuvalo.

XIII. Istodobna radnja u drugih stranah.

Dočim se je hrvatsko pjesničtvo prekrasno razvijati započelo i razvijalo po njekojih daimatinskih gradovih, a osobito u slobodnom Dubrovniku, zavlada po ostalih hrvatskih krajevih iza iznemogloga narodnoga pokreta koncem XIV. a početkom XV. vieka najveći nemar za svoj jezik i svoju knjigu. Tek izum tiskarstva (1436.) a poslje reformacija pokrene nješta više duševnoga života i književnoga rada. Rodoljubno glagoljsko svjećenstvo ide slava, da se je prvo poslužilo tiskarstvom u korist svoga naroda. Ni 50 godina nebijaše još prošlo od prvog začetka divnoga toga izuma, izadje već g. 1483. u Mletcih prva štampana hrvatska knjiga, naime glagoljski misal. Odmah zatim, takodjer u Mletcih, izdade Franjo Bernardin Spljićanin Epistole i evangjela; a do mala osnuje Grgur Senjanin tiskarnu u Senju nastojanjem arcidjakona Silvestra Bedričića, te je tiskan g. 1507. „hrvatki misal“ i iste godine drvorezi ukrašen „Narednik plebanušev, u Senju po narejenju Silvestra Bedričića“. Godinu dana kašnje izdan je „Korizmenak fratra Ruberta, protumačen z latinskoga jezika na hrvacki po popi Jeri Jakovčiću i po popi Silvestri Bedričić“. Ove godine tiskan je u Senju takodjer: „Transit sv. Erolima preveden na hrvacki od Urbana i Tomaša kanonika senjskih.“

Početkom XVI. vieka bio je takodjer revan zaštitnik slavenske liturgije biskup modruški Šimun Kozičić. Njegovim nastojanjem izidje na Rieci god. 1531. „misal i žitija rimskih arhierejev i cesarov“.

Reformacija, kako spomenusmo, djelovaše takokodjer na to, da se je pokrenuo književni rad. Prvi promicatelj protestantizma a ujedno i narodne knjige na slavenskom jugu bijaše Primus Trubar, kanonik ljubljanski; a iza kako su se stališi Kranjski i

Štajerski javno očitovali za reformaciju, segne ona i u Hrvatsku, gdje su ju osobito podupirale moguće porodice Bakač-Erdödy, Draškovići i Šubić-Zrinski. Najglavniji pako zaštitnici bijahu joj knez Juraj Šubić-Zrinski, sin slavnoga bana Nikole i baron Ivan Ungnad, vrhovni kapetan u slovenskih zemljah i u Hrvatskoj. Trubar morade g. 1548. pobjeći u Njemačku; nu to ga nesamo neodvrati od njegove idee nego ga upravo potakne, da knjigom za svoj zanemareni narod djeluje, te on izda u Njemačkoj god. 1550. prvi slovenski abecedar (početnicu), a malo zatim i katekizam. Naskoro se morade iz zemlje svoje izseliti u Njemačku g. 1557. i barun Ivan Ungnad. Ungnad se sdruži nesamo s Trubarom, nego on sakupi oko sebe znamenitih muževa iz svih jugoslavenskih krajeva, imenito: Petra Vergerija iz Istre. Stjepana Konsula, Antuna Dalmatina i Antuna Juričića iz Dalmacije, Matiju Popovića iz Srbije, Ivana Maleševića iz Bosne, Linharda Merčerića iz Dalmacije, Aleksandrovića i još mnoge druge. Izvanrednom njihovom radinošću izadje za tri godine (1561—1564.) do 25000 otisaka jugoslavenskih djela, tiskanih glagoljicom, ćirilicom i latinicom; a hrvatske knjige bješe pisane jezikom narodnim (čakavski) ne pako staroslavenskim. Nu tada umre Ungnad, i taj podhvat poslie sasvim propadne u Njemačkoj, premda je još njekoje vrieme životario.

Od hrvatskih velikaša osnuje spomenuti Juraj Šubić-Zrinski tiskarnu na svom imanju u Nedeljištu u Medjumurju (1570.); a u njoj obavljaše književni posao pop Mihajlo Bačić. U ovoj je tiskarni izdano dosta protestantičkih nabožnih knjiga; ali kasnija nesgodna vremena uništiše sve te knjige. Propašću posljednjega nesretnoga Zrinovlća (1971.) nestane sasvim traga i protestantom i protestantičkoj književnosti u Hrvatskoj. Od svjetovnih znatnijih knjiga štampan je u Nedjelištu god. 1574. hrvatski prievod ugarskoga Verbecijeva zakonika od Ivana Pergošića. Ta je tiskarna po-

slie premještena u Varaždin. U spisih, koji su se u ovoj tiskarni izdali, vladaše kajkavština.

U srbskih stranah zadan je, kako smo čuli, smrtni udarac književnosti našoj porazom srbske državne samostalnosti. Barbarstvo tursko utamani, gdje je samo moglo, svaki narodni duševni rad. Nu uza sve to nalazilo se je ipak uviek i u najvećoj tami pojedinih požrtvovnih radnika u zabitnih samostanih, pa i u dalekom tudjinstvu, koji su nastojali, da se i zadnja iskra svietla narodu neutrne. Ovim riedkim plemenitim dušam imamo zahvaliti, što sada, ako i slabih ali ipak jasnih nalazimo iskrica, koje nam barem ponješta razsvjetljuju gustu tminu onih crnih vjekova, u kojoj nam žalibože još uviek čami ovelik dio našega naroda u nesretnj Bosni, Hercegovini i staroj Srbiji. Kao takove iskrice spominjemo u XIV. vieku odpočete ljetopise, koji su nastavljani i u sljedećih vjekovih. Medju znatnije te ljetopise ide ljetopis sečenički i ljetopis tronoški, kojega starija redakcija ide do 1526. godine. Znamenito je kod tih spomenika, da mladji imaju obširnijih viesti o starijih dogadjajih, nego li starji ljetopisi; a to nas dovodi na tu predpostavku, da su morali pri ruci imati starijih izvora, za koje danas ništa neznamo. I sbornika ima iz ovog doba; Šafařik ih navodi množinu u svojoj povjesti jugoslavenske književnosti, a još ih više ima, do kojih nije ni došla ruka čovjeka od nauke.

Od pojedinih poznatih muževa iz tog doba znatniji su: Konstantin Kostenski (inače Konstantin filozof), od koga imamo život despota Stefana Visokoga (sina nesretnoga cara Lazara) i knjigu o pravopisu; zatim gramatik Vladislav, od kojega imamo već spomenuti minej rilski.

Od rukopisa crkvenih djela vriedan je spomene rukopis Krušedolski, u kojem ima pet knjiga Mojsijevih, knjiga Isusa Navina, te o sudijah i carevih, zatim rukopis u Mihanovićevoj sbirci, u kojem su takojer njekoji dielovi staroga zavjeta, a pisan je pod konac XV. ili XVI. vieka.

Nastojalo se je takodjer, da se i štampom, koliko se samo moglo, narodu koristi u njegovoj nesreći. Jedva da je 50 godina prošlo, iza kako je štampa bila izumljena, već je u Crnojgori na Obodu jeromonak Makarije podporom vojvode Jurja Crnojevića osnovao prvu tiskarnu u našem narodu, a iz nje je izašao god. 1493. Oktoih, a god. 1494. Psaltir. Najveće si medjutim zasluge steče Božidar Vuković, rodom iz Podgorice, koji bježeć pred turskim jarmom dodje napokon u Mletke, pa tu osnuje prvu stalnu slavensku tiskarnu, kojom je iza njega upravljao i njegov sin Vićentije. Knjige ove tiskarne bijahu više stoljeća jedinim vrelom duševne hrane našemu narodu istočne crkve. I sada još nema gotovo crkve, u kojoj se nebi uz novije ruske crkvene knjige nalazilo i po koje Božidarovo djelo; te se ima posredno njemu naš narod puno zahvaliti, što se je u pravoslavnoj crkvi uzdržati mogao u turskoj carevini slavenski jezik, a s njim i kršćanstvo. Osim Mletaka i spomenutoga već Oboda štampala su se srbske crkvene knjige i u Gračanici (1519), Goraždu (1531), Mileševi (1544), Biogradu (1552), Mrkušinoj crkvi i Skadru (1563). Broji se danas preko 500 knjiga iz ovih štamparija; a odavle se vidi, da i za toga najžalostnijeg doba našega naroda nije manjkalo muževa uznešenih za vjeru i narodnost, koji su svoj život posvećivali stvarim za svakoga čovjeka najsvetijim.

XIV. Cviet dalmatinsko-dubrovačke književnosti.

U prvoj polovini XVII. vieka razvila se je dalmatinsko-dubrovačka književnost do najljepšega svog cvieta, a duša mu i ponos bijahu Ivan Franjin Gundulić, Junio Palmotić i Ivan Bunić Vučićević.

Ivan Gundulić, rodj. 1588. od sl. obitelji, stupi dosta rano medju književne radnike, i ustrajao je medju njima sve do svoje smrti 1638. Najprije je tiskom izdao g. 1621. „Pjesni pokorne kralja Davida“, zatim Suze sina razmetnoga, pjesan o veličan-

stvu božjem, ljubovnik srameżljiv, pjesan o smrti Marije Kalandrice i pjesan u slavu Ferdinandu II. Toskanskoga. Već ova djela podobna su bila, da Gunduliću pribave neumrlu slavu; nu sve ih kud i kamo nadkrili njegova epska pjesan Osman.

Svi pjesnici do Gundulića kretahu se i duhom formom u krugu talijansko-latinske knjige. Kod svih njih neopaža se nimalo, da bi iole na nje djelovalo bilo narodno pjesničtvo, u kojem su se već preko 200 godina pjevale žalostne uspomene o silnoj onoj katastrofi kosovopoljskoj, koja je skršila snagu svih slavenskih zemalja na jugu; premda se s druge strane nemože ni pomisliti, da je svim tim pjesnikom nepoznato bilo narodno pjesničtvo. Gundulić je prvi opazio taj nedostatak, te je za svoju epsku pjesan uzeo predmet iz turske poviesti. Nu on nenamjeravaše svojom epskom pjesmom neposredno opjevati boj kršćanstva sa mahomedanstvom; on htjede samo pripoviedati, kako su istočnomu mladomu caru Osmanu nemili vojnici smrt zadali u bielom Carigradu, premda uza to želi, da cieli sviet čuje slavu poljskoga kralja Vladislava, koji je kršćanskom vojskom porazio tursku silu. Ovako htjede pjesnik samo posredno proslaviti pobjedu kršćanstva nad oholim polumjesecom. Od te velike pjesme izgubi se njekako 14. i 15. pjevanje, te ih pokuša nadoknaditi Pierko Sorkočević; nu u tom ga nesamo nadkrili nego upravo majstorski Gundulića dostigne u najnovije vrieme Ivan Mažuranić.

Gundulić je napisao i puno drama, a preveo je i glasoviti Tassov epos „Oslobodjeni Jerusalem“; nu ovaj se na veliku štetu naše knjige sasma izgubio, a od drama sačuvala nam se samo: Ariadna, Prosrpina ugrabljena, pojedini prizori iz Diane i Armide, napokon Dubravka. Gundulić je u dramu i epopeju uveo lagani osmerac, i nastojao je uviek, da mu bude jezik što blagoglasnijim, u čem je i do najvećega savršenstva uspjeo. Sva njegova djela izdala je u dvie knjige Matica ilirska g. 1844. i 1847.

Gunduliću najsrodniji bijaše Junio Palmotić (1606—1657.). Malo imade pjesnika hrvatskih, koji su bili onako skroz i skroz pjesničke naravi kao Junio. On je počeo latinski pisati, a opaziv da latinskim pjesničtvom uspješno neće djelovati moći, prione na skoro revno uz pjesmu hrvatsku. Palmotić je upravo divnom vještinom i lakoćom stvarao stihove, a njegov improzatarni pjesnički duh imadjaše tada u Dubrovniku liepu sgodu, da se proslavi, poćem je u njem osobito razvijen bio družtveni život. Tada su se naime sklapale družine sa stalnimi pravili, kojim se je morao pokoravati svaki član, a ponajviše za to, da se goji dramatička umjetnost; pa se tomu ima i zahvaliti, što je ona bujno u Dubrovniku procvala bila. Na tom polju pjesničtva bijaše Palmotić jako plodan, te je uzimao predmete ponajviše iz drugih pjesnika ili povjestnika, nezanemariv ni domaće povies' (Pavlimir, Captislava), a takodjer je preveo i po koju ramu. Nu baš poradi svoje spomenute lakoće u pjev iju neminu ga sasma ona pogibel, štono nastaje, kad se tko odviše prepušta na volju naravske lakoće ljevanja. Medjutim u kašnjih godinah privikne se on i ećemu dubljemu razmišljavanju o predmetih. Kao u znak zah lnosti prama višjemu za podieljeni mu pjesnički dar, proslavi on Gospoda velebnom pjesmom „Kristijada", koju je preradio i razširio po latinskom izvorniku. Osim toga izpjeva i više manjih nabožnih pjesama. Većina Palmotićevih diela još je neizdana; a to je tim veća šteta, što se čini, da je imao više dara za dramatiku, nego li za epsko pjesničtvo.

Ivan Bunić Vučević, koga mnogi pišu i Vukičević ili Vučić, i o kojem se pravo nezna, kad se je rodio, živio je do godine 1658. i jedan je od najćutljivijih i najplemenitijih naših književnika, a njegove lirične pjesme, koje je on prozvao: „Plandovanja", spadaju medju najbolje lirične proizvode dubrovačke književnosti. Ljubovne mu se pjesme približuju do nježnosti Anakreontove, a duhovne mu se uznose do visosti misli starih otaca. Njegova pako „Mandaliena pokornica" izvanredno je dragocjena pripoviedka.

Osim ova tri velikana najslavnijeg ovog doba naše književnosti živilo je i radilo u isto vrieme i nješto kašnje još i mnogo drugih književnika, više ili manje zaslužnih. Samo ćemo njekoje spomenuti. Liepo si ime steče Vladislav Mincetić († 1566.) svojom Trubljom slovinskom, spjevanom u slavu hrvatskoga bana Petra Zrinjskoga; zatim svojima bukoličkima pjesmama Zorkom i Radonjom i ljubeznimi svojimi pjesmami.

Veoma je zaslužan Petar Kanavelić, kojega se njeki spisi odlikuju upravo umjetničkom krasotom. Pisao je izvorne drame, a i prevadjao ih je (il pastor fide = vierni pastir); a kad je 1667. strašan potres uništio velik dio Dubrovnika, on je opjevao tu groznu nesreću. Medju manjimi pjesmami hvali se osobito Ljubav obraćena u omrazu. Takodjer je u slavu oslobodjenja Beča napisao pjesmu, u kojoj slavi poljskoga kralja Ivana Sobieskoga; zatim život sv. Ivana, biskupa trogirskoga, epos u 24 pjevanja, tiskan u Osieku 1858.

U isto doba radilo se i u drugih dalmatinskih gradovih. Zadranin Jurje Baraković (1548—1628.) sastavi u 13 pjevanja Vilu slovinsku u jezgrovitu slogu i okretnih stihovih. Bračanin Ivan Ivanišević (1608=1668) sastavi „Kita cvića razlikoga“ i više pomanjih pjesama; a Šibeničanin Jakov Armološić napisa „Slava ženska“ (g. 1643.).

Nješto kašnje življaše Jerolim Kavanjin (1640—1714.), rodom Spljećanin, pjesnik srednje ruke, ali vrlo obrazovan i vrlo marljiv čovjek. On sastavi pjesmu u 30 pjevanja sa 5443 kitica i 32658 stihovâ pod naslovom „Poviest vangelska bogatoga a nesrećna epuluona i ubogoga a čestita Lazara“, izdana u Zagrebu god. 1861.; Ivan Dražić, takodjer Spljećanin, izpjeva „Lipost duše“ u 10 pjevanja, zatim pjesan o principu Eugenu i o sv. Dujmu, sve moralno-nabožnoga sadržaja.

XV. Istodobna radnja u drugih stranah.

Baronom Ungnadom i knezom Jurjem Zrinskim promicana reformacija morade sasma uzmaknuti; nu zajedno se obustavi za vrieme i književno djelovanje. Baš onda, kad je hrvatska knjiga u Dubrovniku bila u najljepšem cvietu, u ostaloj je Hrvatskoj najmanje radjeno, pa bi se moglo skoro na prste prebrojiti, što je tada učinjeno za umni narodni napredak. Jedino za što su se još starali, bile su crkvene knjige; a to samo, da se zaprieči širenje protestantizma. Tako postavi papa Urban VIII. za popravitelja ćirilskih crkvenih knjiga (librorum ecclesiasticorum linguae illiricae) Rafaela Levakovića, pa njegovim trudom izadje g. 1631. glagoljski misal. Zatim je uz pripomoć rusinskoga biskupa Trleckoga izdao g. 1648. breviar. Levaković i Trlecki prekrojiše kod te sgode u mnogom hrvatsku slavenštinu po ruskom, tvrdeći, da je ruska slavenština prava stara slavenština. Poslje izadjoše te iste knjige nastojanjem Ivana Paštrića, naime breviar g. 1688., a misal g. 1706.

Kao u čakavaca isto je tako malo radjeno u to doba i u kajkavaca. Tu je nesamo u državnom nego i u crkvenom životu gospodovala latinština, pa ako je tko i njegovao znanosti i umjetnosti, klanjao se je tudjim vilam nametnicam, a domaćih jedva da se je tko sjetio kada kao od milosrdja Tako n. p. Rattkay de Nagy Tabor, znamenit latinski povjestnik, izda samo jedan i to s latinskoga dosta nepravilnom kajkavštinom preveden spis „Kriposti Ferdinanda II.“ (1640.) Znamenit su medjutim pojav iz tog doba knez Petar Zrinski, ban hrvatski, koji je god. 1671. poginuo u bečkom Novom mjestu, i njegova supruga grofica Katarina Frankopanka, koja je po smrti supruga svoga zatvorena u Gradačkom samostanu s uma sišla i umrla 1673. Oboje se odlikovahu žarkom ljubavlju prama svomu rodu, pa se proslaviše i svojim perom: Zrinjski sa svojom velikom pjesmom

„Adrianskoga mora Sirena“ (1660. tiskana u Mletcih), a Katarina Frankopanka svojim molitvenikom „Putni Tovaruš“ (1661 u Mletcih), u kojem se na mnogih mjestih zrcali njezin uznositi i rodoljubovi duh.

I nesretni sudrug i šurjak Zrinjskijev, grof Jurje Frankopan, bavio se je takodjer hrvatskim pjesničtvom; pjesme mu je izdala jugoslavenska akademija g. 1871.

Svake je hvale vriedna takodjer radinost isusovca iz Turopolja Jurje Habdelića. On je napisao nekoliko nabožnih knjižica, kao: „Zrcalo Marijansko“ (1662.), zatim: „Prvi oca našega grih“ (1674.); ali puno je znatniji njegov u Gradcu štampani „Dictionarium vocabulorum“ u kojem se kajkavske rieči tumače latinski.

Dičnu uspomenu zaslužuje ovdje i Jurje Križanić-Neblješko (rodj. 1617.), muž izvanredna rodoljubja, požrtvovanja i iztrajanja u svojih zamišljajih. Zapopiv se u Italiji i postav kanonikom, zamisli on djelovati za jedinstvo i crkveno i narodno ne samo Hrvata i Srba nego svih Slavena. Iza kako se je svestrano pripravio za tu više nego orijašku misiju, krene se on katolički svećenik i kanonik pun svetoga zanosa god. 1657. iz Rima preko Carigrada, Ugarske, Njemačke i Poljske u pravoslavnu Rusiju, koju je smatrao glavom cieloga Slavenstva. Došavši tamo donio je sobom svoj mnogogodišnji trud: slovnicu, rječnjak i raznovrsnih prievoda, te stane posvuda širiti svoje misli, osobito medju svećenici, državnici i učenjaci, kako da se naime pociepano Slavenstvo ujedini nesamo u vjeri, nego i u jeziku, a Rusiji kao moćnoj i nezavisnoj slavenskoj državi da je u tome velikome djelu prednjačiti. Nu rodoljubive i plemenite idee Križanićeve nenadjoše željena odziva u tada još polubarbarskoj Rusiji. Jedva da je godina dvie u Moskvi sproveo, odsude ga kao heretika i odvedu u Sibiriju. Tobolsk god. 1660., i tu je 20 godina u težkom prognanstvu proživio; a i tu je i kada umro, to se sada pravo još ni nezna. Ljudi obični iza tako gorkog izkustva okanu se navadno svega, što im to-

liku nesreću na vrat navuče; nu naš Križanić neprestane ni sada o dobru svoga nezahvalnoga naroda misliti i raditi. U težkom svom prognanstvu dovršio je svoju sravnjujuću slovnicu svih slavenskih jezika „Slovenska gramatika“, kojom je postao ocem sravnjivajuće slavenske filologije, i koju je učeni Rus Bodjanski u Moskvi izdao god. 1848. i 1859. Tu je napisao i svoje glavno djelo od Rusa proizvano „Ruskoe gosudarstvo“. nu koje bi se mnogo bolje nazvati moglo „Misli o Slavenstvu i njegovu napredku“, jer u njem žarom najplemenitijeg rodoljubja govori o raznih državnih, prosvjetnih i narodnih potreba cieloga Slavenstva a ne samo Rusije. Mnogovrstna bijaše Križanićeva radnja književna, nu ona leži većinom još u rukopisih u Italiji i Rusiji. Tek u novije vrieme iza dvjesta godina započe slavenski sviet pristupnijim biti ideam ovoga velikana, te na vidilo iznositi njegova djela, izmedju kojih je i spomenuto „Ruskoe gosudarstvo“ u Moskvi u 2 diela štampano god. 1859. i 1860. Život i djelovanje ovoga znamenitog muža opisao je obširnije Ivan Kukuljević u X. knjigi Arkiva.

I u Bosni nadje se medju tamošnjimi Franjevci rodoljubivih duša, koje su se sjećale svoga zanemarenoga naroda. Prvi, koji je medju njimi dao štampati knjiga, bijaše Divković († 1631). Malo ima spisa, koji su toliko puta preštampani kao knjige Divkovićeve: Nauk kršćanski i Plač djevice Marije; a jezik mu je sa svoje pravilnosti i krasote pravi uzor. — Stjepan Matijević preve bosanski jezik. „Izpogledaoni“ (u Rimu 163 . . Poslje Divkoviča bio je najznamenitijim piscem bosanskim Pavao Posilović i plodni Stjepan Margitić. Svi njihovi spisi bili su tiskani ćirilicom, koja se je ponješta razlikovala od srbske ćirilice, i poznata je u književnosti pod imenom „Bukvica“. Medjutim kao ćirilica u obće, nebijaše ni bukvica u osobitoj milosti u Rimu. Rimska je propaganda voljela izdavati spise latinicom, te je zato u XVII. i XVIII. vieku sve većma i dobivala prevagu nad ćirilicom, a XIX. vieka sasvim ju je nadvladala.

Imalo bi se štogod kazati o istodobnom književnom radu osim u Bosni još i u ostalih zemljah njekadašnje srbske carevine; nu tu je žalibože utamanjena bila i zadnja iskrica svakoga višega duševnoga života. Iza kako su njegda slobodne zemlje i kraljevine sa svim postale bile turskimi pašaluci, propadnu sve u XIII. čl. napomenute srbske tiskarne, i prestane svekoliko štampanje u srbskih krajevih. A kako i nebi, kad su manastiri bili opustošeni, razvaljeni i popaljeni, a znatniji i bogatiji ljudi što poubijani, što opet raztjerani. Narod se donjekle barem za najsilniju crkvenu potrebu pomagao knjigami, koje su mu pobjegli njegovi sinovi u inostranstvu izdavali, osobito u Mletcih; a kad je i to vrelo presahnulo, prigrli od srodne mu braće sa dalekoga sjevera dolazeće. Tu je dakle stara nit književnoga rada za njeko vrieme posve bila prekinuta, te se je tek u XVIII. vieku nadovezala i dalje nastavila.

XVI. Padanje književnosti dalmatinsko-dubrovačke.

Podčinjeni položaj Dalmacije pod gospodstvom talijanskim nebijaše u obće povoljan razvitku domaće književnosti. Mletčani ju niesu baš neposredno priečili; ali oni su joj svakako rad otežčavali, zaustavljajući u zemlji svaku višu obrazovanost u narodnom jeziku i crpeći sva materijalna sredstva u svoju korist, tako da narodu ništa preostajalo nije, što bi bio obraćati mogao na razvitak svoga duševnoga napredka. Ono što se je po dalmatinskih gradovi gdje radilo, zahvaliti se ima jedino plemenitoj volji i r ljubivomu požrtvo anju pojedinaca, na koje je pobudno djelovao napredak drugih naroda, ne pako kulturnim težnjam mletačkih vlastodržaca u samoj Dalmaciji Ta okolnost s jedne strane, a s druge udomaćenje jezuita u prvoj polovini XVII. vieka, koji su na uštrb hrvaštine razprostranjivali i širili prosvjetu i ugladjenost talijansku; k tomu još strašna trešnja u Dubrovniku g. 1667., koja je većinu toga slavnoga grada razorila, te materijalnomu blagostanju a tim i državnomu položaju koban udarac zadala: to sve

prouzroči jedno s drugim, da je književni rad malaksao nesamo u Dubrovniku nego i u ostaloj Dalmaciji, kojoj je on bio uzorom i poticalom, te počmav s drugom polovicom XVII. vieka sve više i više padao. Napokon je posve i prestao s propašću tisućgodišnje slavne dubrovačke republike i s njezinim priklopljenjem državi austrijskoj g. 1814.

Nu ako je književnost hrvatska ove dobe i nazadovala glede svoje nutrnje vriednosti i ciene, pa i glede broja svojih radnika, to se nemože zaniekati, da je ona ipak u njekom pogledu i napredovala, naime obsegom svoga djelokruga. Taj obseg širio se je sve dalje na sjever i zapad, a odavle na istok, tja u Slavoniju, gdje je u ovo doba nestalo bilo gospodstva turskoga. A napredovala je i tim, što su ljudi počeli uvidjati, kolike je ciene i znamenitosti narodni jezik za obću naobrazbu, pa da se valja otresti staroga običaja, kojemu se do sada neoteše ni najveći domoljubi, da se naime samo pjesma sklada hrvatski, a proza da se piše ili latinski ili talijanski. Ovo dakle padanje s jedne strane bilo je ujedno i priredjivanje zemljišta za novo doba, u kojem je tek književnost dospjela u ono stanje, da postati može kulturnim promicalom svega naroda.

Ali kraj sveg svog nutrnjeg propadanja ima ipak ovo doba muževa, koji su se svojimi djeli uzpeli do znamenite visine. Medju njimi ide prvo mjesto Dubrovčanina Ignja iju Gjorgjića (1675.—1737.), koga n i z i Gjurgjevića. Njegove pjesme iz mladjane izdane Ljud. Gajem god. 1855. pod naslovom „Pjesni razlike“, odlikuju se izvanrednom nježnošću, i odaju pjesnika živa i dosjetljiva. Iz te su mu dobe i njekoji sitniji prievodi iz grčkoga i latinskoga, zatim prvo pjevanje iz Virgilijeve Eneide, prva knjiga Ovidijevih Metamorfoza i heroida o Leandru. U zrelijoj dobi kao benediktinac pisao je „Saltjer slovinski“ i najglavniji svoj pjesmotvor „Uzdasi Mandaljene“ u 8 pjevanja; u prozi pako: Život kralja Davida i život preblaženoga ćaćka Benedikta, te se

toga radi i smatra ocem dubrovačke proze. Ove u zrelijoj dobi izdane spise izdade Matica ilirska (sada hrvatska Matica) g. 1851., izim spomenuta dva života. Iz njegovih spisa proviruje jasno idea sveslavenskog osjećanja, kako se to vidi u predgovoru k životu sv. Benedikta i u prvoj pjesmi medju razlikimi pjesmami, u kojoj patriotičkim zanosom slika prostranstvo i slavu slovinskoga jezika, ali ujedno i pretjerana talijanska ugladjenost kako u formah pojedinih rieči, tako i u njegovoj skroz talijanskoj skadnji, skroz talijanskom duhu njenjegova jezika, koji izim zvuka ništa hrvatskoga na sebi nema. Osim napomenutih hrvatskih spisa napisa Gjorgjić takodjer mnogo latlnskih i talijanskih spisa sadržaja i znanstvenoga i pjesničkoga.

Suvremenici Gjorgjićevi u Dubrovniku bijahu: Ante Gledjević, Petar Bošković, Anka Boškovićeva, Lukrecija Bogašinovićeva, Josip Betondić, Ivan Sorkočević, Marin Tudisi i Luka Miha Bunić († 1778.); nu njihova djela nenaju umjetničke vriednosti, pa se neodlikuju ni originalnošću misli, i većinom se bave prievodi.

Posljednji zastupnici hrvatske književnosti u Dubrovniku jesu: Gjuro Ferić, Pierko Sorkočević, Marin Zlatarić i Josip Hidja. U to neveselo doba pojavi se Dalmatinac, neumrli Fr. Andrija Kačić-Miosić (1690—1760.), koji je u tom propadanju pjesničtva zasjao kao sjajna zviezda sried tamne noći, sastavljajuć pjesme, koje su svojim smjerom i sadržajem najdublje potresle savkoliki narod ponajprije u Dalmaciji, zatim u Hrvatskoj, a napokon po svih krajevih, gdjegod naška rieč vlada. Kačić bijaše prvi, kojega su spisi postali vlastničtvom cieloga naroda, zvao se on hrvatskim ili srbskim. Nema knjige, koja bi u narodu našem bila tako razširena, i od naroda tako obljubljena kao što su to njegove pjesme, poznate, pod imenom „Razgovor ugodni naroda slovinskoga“, u kojih on liepim i čistim jezikom u duhu narodnih pjesama opieva sve slavnije junake, sve sgode i nesgode naroda našega. Osim toga poznata je

i obljubljena takodjer i druga njegova knjiga „Korabljica svetoga pisma.“

Zadnjih dana životarenja hrvatske knjige u Dubrovniku dogodi se riedki slučaj, da je tudjin obljubio hrvatski jezik i počeo njim pjevati. Taj bijaše Marko Bruère Dériveaux (Bruerović † 1823.), rodom Francez, koji je g. 1774. sa svojim ocem, francezkim poslanikom, došao u Dubrovnik. Zaljubiv se u njegov život i naučiv hrvatski postane boljim rodoljubom, nego li mnogi rodjeni Hrvat. Njegove su pjesme ponajviše satiričkog sadržaja, a udešene su prema običaju dubrovačkomu, da se kod kolede pjevaju.

XVII. Prelazno razdobje.

Što je više padala književnost u samom Dubrovniku, tim se je više radnika pojavljivalo u drugih stranah našega naroda, a i tim je sve više književnost širila obseg svoga djelokruga. Opaziti će se naime, kako se sada njegovati počimlju i druge struke čovječjega znanja, ne samo puko pjesničtvo kao većinom u dubrovačkoj književnosti, pa i ne samo puke crkvene stvari, kao što je bilo za starog doba. Toga radi može se s punim pravom padanje dubrovačke književnosti nazvati ujedno i prelaznim razdobjem u treće ili novo doba književnosti naše.

Medju najodličnije radnike toga vremena u Hrvatskoj ide Senjanin Pavao Vitezović (1550—1715). Osim njegova i sada rado čitana pjesmotvora „Oddiljenje sigetsko“ (1684.), pisao je jošte kroniku iliti spomenek svega sveta vekova (1696.), zatim Sibillu hrvatsku i Prirečnik. U gramatici i filologiji odlikovahu se dva redovnika Ivan Belostenec (Gazophylacium 1740.) i Andrija Jambrešić (Lexycon Interpretatione Illirica, Germanica e Hungarica 1742.). Kao historik i sabirač starih spomenika znamenit je Adam Baltazar Krčelić, kanonik zagrebački; nu on je većinom pisao latinski, a hrvatski i to kajkavštinom napisa

samo življenje blaženoga Gazotti Augustina (1747.).

Na živaniji književni rad potakne kajkavce Hrvate nastojanje Magjarâ, da podignu svoj jezik, uvadjajuć ga u škole i urede. To probudi i medju njimi više revnovanja za narodnu obrazovanost; a medju timi revnovatelji najzaslužniji je svojim perom Lovrenčić, rodjen oko god. 1780. Njegova je kajkavština klasična, a medju njegovimi spisi najpoznatiji je Petrica Kerempuh Zatim si liep spomenik podiže i župnik Mikloušić svojom knjigom: Svagdanje dugovanje. U istom smislu djelovahu Tito Brezovački (1754—1810.), koji je napisao značajnu komediju „Matijaš Grabancijaš diak“; zatim Matija D. Jandrić († 1828.) i Domin Imbrić.

Ovo revnovanje oko narodne knjige i naobraženja narodnoga kod kajkavaca podupiraše Maksimilijan Vrhovac (1752—1828.) biskup zagrebački, veoma naobražen muž, koji se je i sâm bavio pisanjem, pa je i svoje sveštenstvo na to pobudjivao; a za njim mu bijaše mecenatom i Aleksander Alagović (1760—1836.), takodjer zagrebački biskup, koji je god. 1831. izdao „Čtejenja i evangelium i“. Posljednji odvjetak kajkavske škole jest još i sada živući naslovni biskup Ignjat Kristijanović, koji je izmedju ostaloga napisao i slovnicu kajkavskoga narječja, i izdavao je Danicu zagrebečku od god. 1834. do 1850.

U svoj kajkavskoj književnosti nebijaše nikakova slobodnijega gibanja, ni pjesničkoga uzleta, ni viših književnih pojava; nema skoro ni jednoga valjanoga pjesnika kajkavca. Medju kajkavci nema nikakova traga književnim družtvom, sastankom i dogovorom pisaca; pa toga radi nemogaše se kajkavština ni uzvisiti do kakve književne znamenitosti, niti si naprama bujici novoga doba osigurati stalna života ni obstanka.

Za vremena padanja dubrovačke književnosti stupi u kolo književnoga rada i Slavonija, koja je sve od g. 1521. pa do 1699. stenjala od turskim jarmom. Skrajna

zapuštenost naroda poticaše rodoljube, da se late posla, te nadoknade, što je bilo propušteno ili izgubljeno. Već početkom XVIII. vieka nalazimo književnika, koji su u to ime pisali pobožne knjige. A uzimalu rado i oblik pjesme, da duševnu hranu narodu što bolje zaslade. Medju najstarije takove pisce spada isusovac Ante Kanižlić, Požežanin (1700—1777.), sa svojom „Rožalijom“. Napisao je i u prozi veliko djelo o razdjelenju istočne i zapadne crkve „Kamen smutnje“, koje je poslie njegove smrti izdala ugarska vlada u Osieku g. 1780 Njemu je srodan župnik Vid Došen, koji je izpjevao „Ždaju sedmoglavu“ (1768.). I jednog i drugog nadkrili kapetan Matija Antun Relković (1732.—1798). Matija je za sedmogodišnjeg rata dopao pruskoga robstva, a tu se je upoznao s njemačkim naprednijim životom i gospodarstvom, naučio se je franceski, pa je vrativ se k carskoj vojsci napisao svoj Satir, i izdao ga je prvi put u Draždjanih g. 1771. Pisac u Satiru kori razne mane svoga naroda, te ga poučava i nuka na bolje življenje i gospodarenje. Kako je on u tom poslu dobrim i koristnim putem udario, vidi se odatle, što je njegov Satir postao najrazširenijom knjigom u narodu uz Kačićev Narodni razgovor, pa se Relković i Kačić u obće smatraju predtečama novog doba. Osim Satira napisao je Relković još: Ezopove fabule, Nek je svašta i opet Basne, prievod s franceskoga. Zatim: Gramatiku, Rječnik, Ovčarnicu i Postanak naravne pravice. Gramatiku je takodjer i Angjelić dvaput tiskao 1774. i 1789.; fratar M. Lanošević, izdao je svoju slovnicu 1788., 1789. i 1795. Relkovićev sin J. St. Relković napisao je u stihovih Kućnik za domaćine; a franjevac Ivan Velikanović (1723.—1803.) preveo je njeke pobožne drame. Veoma je znamenit bio profesor Matija Petar Katančić (1750.—1825.) sa svojimi latinskimi spisi o historiji, etnografiji i jeziku; a u pjesničkom djelcu: Fructus autumnales (1794) nastojaše uvesti rimski metrum u hrvatsko pjesništvo.

Još su napose spomene vriedni Ignjatija Brlić (1795—1855.) i Adam Filipović Heldentalski (1792—1871.), koji su si stekli velikih zasluga oko budjenja narodne sviesti u Slavoniji. Brlić je više godina (1836—1855) izdavao koledar u Budimu, napisao je prvi valjanu sustavnu slovnicu, tiskanu u triput, naime 1833., 1842. i 1850., i preveo je na slavonski jezik Palmotićevu Krstovku (1835. g.), što nam je žalostnim dokazom, kako se je bio naš narod medju samim sobom otudjio. Osim toga preveo je još s njemačkoga dramu „Fridolin“ a s českoga „Kraljodvorski rukopis“. Filipović je bio na liepom glasu kao pučki pisac. Izpjevao je množinu šaljivih, poučnih i rodoljubivih pjesama u svom „Starom i novom slavonskom kalendaru“, koji je u Osieku izdavao počmav od god. 1822. pa sve do svoje smrti; a izpjevao je i mnogo pobožnih pjesama, od kojih se njekoje rado i po crkvah u Slavoniji pjevaju. Osim toga sastavio je u stihovih „Baščovana“, (1822) opjevao je „Život velikoga biskupa Antuna Mandića (1823.), napisao je „Bogoslužje kod zapadnih Slavena (1850.) i Pobožnost k srcu Isusovu“; a iza njega ostalo je i u rukopisih njekoliko djela, medju kojimi ima i dva dramatička spisa. Oba ova vriedna književnika pridružiše se odmah s početka novomu književnomu pokretu u Hrvatskoj (1835.) i prokrčiše put njegovu razširenju u Slavoniji. Uz to su bili oduševljeni zagovornici narodnoga jedinstva izmedju Hrvata i Srba.

Novo doba.

XVIII. Početak novog doba do Dositeja Obradovića.

Književnost naša i staroga i srednjega doba nije bila promicalom obće narodne prosvjete i kulture. Staroga ne, jer se je osnivala na jeziku narodu nerazumljivu, te ju je kao takovu njegovalo sveštenstvo samo za potrebe crkvene; srednjega ne, jer ako je tada i bila pisana narodnim jezikom, ali je ipak odisala duhom skroz tudjim, niti je bila prema potrebam narodnim. A kao takova niti ona nemogaše da promakne kulturu svega svoga naroda; do te se je snage i znamenitosti razvila tek za novoga doba. K tomu joj pako pripomože ponajviše škola, koja je njezine proizvode u sve slojeve naroda razniela, te i zanimanje za nju u svih slojevih probudila njegujući u mladeži patriotičke osjećaje, a uz to joj dajuć i najveći broj njezinih radnika.

Prvi zametci novoga književnog doba ukazuju se medju ugarskimi Srbi u drugoj polovici XVIII. vieka. Kako je rečeno u čl. XVI., barbarstvo tursko uništi svaki i sljednji rad na prosvjetnom polju u srbskih krajevih. Narod se borijaše samo za život; a kad mu već i taj dozlogrdi sa nesnosnoga nasilja i progonstva, stane se izseljivati iz jadne i nesretne domovine (1690.), te si pribježište tražiti u južnih stranah Ugarske, koja je tada izbavljena bila izpod turskoga gospodstva. Ele tu mu nebijaše odmah izprva mnogo bolje, jerbo je morao na vječnoj straži stajati i neprestano krv svoju prolievati za obranu nove si domovine. Tek u XVIII. vieku,

iza kako su se nješta malo izpodizale bile škole, započme se po malo i književna radnja. Ove škole počeše na crkvenom jeziku, ali ne više na srbsko-slavenskom, starinskom crkvenom jeziku, nego na rusko-slavenskom, jer su i učitelji i knjige dolazile tada iz Rusije; tako je jako srbski narod propao bio. Donašanje knjiga iz Rusije, kako crkvenih tako i školskih, učinilo je, da se je razširio i utvrdio rusko-slavenski jezik, a osobito kad je karlovački mitropolit Pavao Nenadović preštampao (1755.) gramatiku toga jezika, koju je izradio Rus Meletije Smotricki.

Nu kao što se je njegda stari slavenski jezik brzo pomiešao živućim hrvatskim ili srbskim, te je odatle postala mješavina srbsko- ili hrvatsko-slavenska; tako se isto na skoro i ovaj crkveni rusko-slavenski, već sam po sebi mješavina, pomieša s narodnim srbskim u opet njeka novu mješavinu, koju su tadašnji književnici zvali slaveno-srbskim jezikom, i kojoj se nigda nije znalo nikakova stalna pravila. Šta je tko znao slavenski (tako su zvali rusko-slavensku smješu), pisao je po svom znanju, a šta nije znao, pisao je srbski; a šta opet nebi znao, kako je srbski, pisao je slavenski. Nepoznavanje i pravoga slavenskoga i pravoga narodnoga jezika kao i njihovih medjusobnih odnošaja, to je uzdržavalo nakazu „slaveno-srbskoga“ jezika kod njekih ljudi sve do kojih dvadeset trideset godina u našoj književnosti.

Medju prve proizvode, koji su tim nesgrapnim jezikom na sviet izašli, spada Hristofa Žefarovića Stematografija, u kojoj su grbovi srbskih zemalja s tekstom. u Beču 1741. Na skoro se zatim zavede srbska štamparija u Mletcih, u kojoj je izašao priličan broj knjiga, a jedna od znatnijih je Pavla Julinca „Kratkoe vvedenie v istoriju proizhoždenija slaveno-srbskago naroda“, štampano 1765. i Zaharije Orfelina „Slaveno-srbskij magazin t. j. sobranie različnih sočinenij i prevodov v polzě i uveseleniju služaščih Orfelin je bio veoma marljiv književnik, i napisao je prilično toga;

ali sva mu radnja nevriedi mnogo, jer mu se osniva na hrdjavu temelju. Medju prvine srbske historije osim Julinčeve knjige spada i „Istorija o Cernoj Gorje". v Moskvje 1854. od vladike crnogorskoga Vasilije Petrovića. Pomagala je razvitku srbske književnosti i štamparija u Beču, podignuta 1771. Tamo je štampano vi'e knjiga za školu i obuku, sve jezikom posve hrdjaviin. Te su knjige upravo i bile, koje su nenarodni jezik, o kojem smo malo prije govorili, razširile i utvrdile medju narod m.

Sve to medjutim nemože se još smatrati pravim početkom novoga doba, a ni pravom književnošću, jer još nikoga nije ni bilo, koji bi razumievao i shvaćao bio, u čem je glavna stvar osnivanja književnosti, šta li je narodni jezik. Tomu je dao stalan pravac tek Dositej Obradović, koji se podpunim pravom nazvati može temeljnim kamenom novoga doba, prvim narodnim književnikom i filozofom.

XIX. Dositej Obradović i njegovi posljedovatelji.

Dositej, krstnim imenom Dimitrije, rodio se je u Čakovu u Banatu 1839. godine. Izgubivši rano svoje roditelje, dade ga rodjak jedan, da se nauči čitati, a zatim ga odpremi u Temišvar na zanat. Odavle pobjegne on u Frušku goru i tu se zakaludjeri; ali nezadovoljan s kaludjerskim životom, otidje opet u Zagreb, gdje se je učio latinski; a zatim sprovede učiteljujuć 3 godine u Dalmaciji. Ovdje se je već počeo baviti književnošću; prevadjao je naime besjede Ivana Zlatoustoga, te ih je u sgodnih prilikah narodu čitao i razlagao. Iz Dalmacije uputi se u Svetugoru i Smirnu, i tu se je naučio grčki; zatim ode u Korf, Albaniju, Beč, a iz Beča preko Trsta kroz Italiju u Carigrad i Moldaviju, baveći se sve privatnom obukom, dok bi si opet priskrbio troška za daljni put. Iz Moldavije krene u Njemačku i to u Halle i Lipsko, gdje je slušao sveučilištna predavanja. Iz Lipskoga otidje u Englezku, a zatim življaše opet nieko vrieme u Mletcih, gdje su mu srbski trgovci davali

godišnjih 2000 for., da mirno i ugodno živiti može. Napokon kad se je oslobodila Srbija, bio je tu prvim ministrom nastave, stvorio je prvi veliku školu u Biogradu, te je tu i umro god. 1811.

Svoj javni književni rad odpočeo je Dositej Obradović g. 1783. izdavši u Lipskom prvo svoje djelo „Život i prikljućenija Dimitrija Obradovića narečenoga u kaludjerstvu Dositea, njim istim spisana i izdana“; a to je poslje nastavio u knjizi: „Domaća pisma“. Godine 1784. izdao je „Sovjeti zdravoga razuma“, a vrativši se iz Engleske 1788. svoje „Basne“; god. pako 1793. „Sobranie raznih nravoučitelnih veščej. Boraveći u Mletcih izdao je god. 1803. „Etiku ili filozofiu nravoučitelnu“ i više sitnijih stvarih; a poslje smrti 1818. izadje mu „Mezimac“, g. 1826. pako Hristoitija, sirěč blagi običai i věnac ot Alfavita spisana. Dositej bijaše prvi medju srbskimi književnici, koji si je posve svjestan bio kulturnih ciljeva književnosti, prvi, koji je prema tomu odabirao takodjer prave načine, prvi u kojem je sviest narodnoga jedinstva budna i jasno izražena bila, prvi koji je bez razlike vjere ljubio i grlio sav svoj narod, te je nastojao, da takodjer prosvietli, oplemeni i usreći sav narod, ne pako samo pojedine ljude, pojedine stališe. Da mu to pako moguće bude, revnuje za podizanje škola, piše što je moguće narodnim jezikom a ne slaveno-srbskom smješom, vojuje proti vjerskoj nesnosljivosti, potiče na svestrani napredak, i pozivlje sav narod u složan rad, ako si želi prokrčiti puteve do bolje narodne budućnosti. Jednom riečju: Dositej bijaše u najplemenitijem smislu i prosvjetelj i učitelj svoga naroda, pa u tome se upravo i sastoji epohalna zasluga njegova rada.

Taj posve novi pravac Dositejeva književnog rada nagazi medjutim izprva na silan odpor osobito medju tadanjim pravoslavnim svećenstvom, te ga je ono ne samo anatemisalo, nego mu i knjige njegove palilo. Ali čim su ga više proganjali, tim mu se je sve više slava u narodu širila, te ga danas sav narod štuje i slavi kao

jednog od najplemenitijih i najzaslužnijih svojih sinova, a od progonitelja njegovih nema ni traga ni glasa. Skupljena njegova djela izašla su najprije u Srbiji 1833.—1845. god.; a drugi puta izdao ih je Dane Medaković god. 1850. u Zemunu.

Nu nesamo kod svećenstva nego i kod samih književnika nenadje Dositej odmah željena odziva. Medjutim jednoč bačeno zdravo sjeme neosta neplodno, ono si je ako i polagano i mučno, ali ipak prokrčilo put do razvitka svoga.

S Dositejom u isto vrieme djelovaše i vriedni historik Jovan Rajić (1726—1801) napisav ogromno djelo „Istorija Bolgar, Horvatov i Serbov“, koju su srbski književnici sve do najnovijeg vremena skraćivali i preradjivali za različne narodne potrebe, a neradeći ništa dalje na tom polju. Osim toga napisao je i mnoga bogoslovna djela a nješto i pjesama. Jezik mu je više crkveni nego narodni, premda načelno nebijaše proti Dositeju. Isto tako Avram Mrazović i Stevan Vujanovski, koji su koncem prošloga a početkom sadašnjega vieka upravljali srbskimi školami, pisahu takodjer školske knjige crkvenim jezikom, poredi svega što su novije misli počele prodirati u život. Nego Pavle Solarić (1781—1821.) pomakne stvar opet malko naprvo; on je živo narodni jezik zagovarao i napisao je više filozofskih i književnih djela. Za širenje čitalačke publike pomogoše u to vrieme mnogo Milovana Vidakovića romani, medju kojimi su najglavniji bili: Usamljeni junoša, Velimir i Bosiljka, Ljubomir u Elizijumu, Kasija carica, Silvan i Milena i Ivan Zagorica; zatim njekolike priče iz svet. pisma izradjene u stihovih po Vićentiju Rakiću, kanoti: Žrtva Avramova, Čudesa bogorodičina, Žitije sv. Josifa itd. U to vrieme izašlo je još i njekoliko drugih — ali manje vriednosti — poučnih zabavnih djela.

Veoma su u prilog došle ovomu pokretu „Srbske Novine“ *), što ih je pokrenuo i u Beču izdavao Dimitrije Davidović od 1. kolovoza g. 1813. pa do 14. veljače 1822. Njimi je stvoreno bilo njeko središte, u koje su se sabirali svi znatniji radnici tadanjega vremena, te se je njimi silno dizala nesamo znamenitost jezika samoga, nego je u njih na svietlo dolazilo i mnogo književnih plodova u prozi i u stihovih. U ovih je novinah na glas izašao i neobično daroviti pjesnik Lukijan Mušicki (1777—1839.), koji bi i danas u velikoj cieni stajao, da mu je jezik bio čistiji. Njegove pjesme razpaljivahu u svojih štiocih ljubav za narod i književni rad; a sve skupa sabrane izdane su poslie njegove smrti u četiri knjige g. 1838—1848. Uz Mušickoga iztaknuo se je kao valjan pjesnik Sima Milutinović Sarajlija (1791—1848.), koji je prvi počeo pjevati načinom narodnih pjesama. Najznatnije mu je djelo Srbijanka (1826.), u kojoj slavi oslobodjenje Srbije pod Crnim Gjorgjem i Milošem. Njegova dosta nejasna poezija bila je prilično dugo uzorom srbskim pjesnikom. Osim pjesničtva bavio se je i historijom, te je napisao obširnu „Istoriju Srbije (1813—1815.).

Davidović predje medjutim u Srbiju, koja je sada iza svoga oslobodjenja takodjer stupila na prosvjetno i književno polje, a srbske novine prestanu izlaziti u Beču. Da srbska književnost u Austriji i Ugarskoj neostane bez njekoga središta, osnuje g. 1825. Gjorgje Magarašević (1792—1830.) u Novomsadu „Srbski ljetopis“, koji je u početku izlazio po četiri svezka na godinu. Nu buduć je bila nastala pogibel za obstanak Ljetopisa, to je god. 1826. nastojanjem Jovana Hadžića, nazvan Miloš Svetić (1799—1869.), Gj. Magaraševića i L. Mušickoga osnovano prvo

*) Prvi novinarski pokusi našega naroda bili su: „Srbskija novini“, koje su god. 1791. i 1792. izlazile u Beču i: Slavenno-serbskija vědomosti“, koje su takodjer u Beču izlazile god. 1793. i 1794.

srbsko književno družtvo „Srbska Matica“, da naime izdaje isti Ljetopis i druge poučne i koristne spise. To družtvo bilo je za ono vrieme od neizmierne koristi po razvitak književnosti, jer njim je bilo stvoreno prvo stalno središte i poticalo književnomu radu. Srbska Matica zauzimlje još i danas odlično mjesto medju našimi književnimi zavodi; ona upravlja i s drugimi književnimi a i sa prosvjetnimi zakladami imenito sa zakladom znamenitoga Save Tekelije, iz koje se i danas izučavaju mnogi srbski daroviti mladići. Od „Srbskih ljetopisa“ izašlo je troškom iste Matice da sada 116 knjiga, a osim toga još i množina drugih veoma koristnih spisa.

Iz ovoga se vidi, da je nastojanjem Dositejevim i njegovih posljedovatelja književnost kod Srba napokon ipak izvedena na pravi put, naime na polje narodnoga jezika i u narodni život, gdje je kulturno na narod djelovati mogla. Nu ako su si Dositej i njegovi posljedovatelji i bili posve svjestni svojih ciljeva, da naime narodu treba pisati knjige narodnim jezikom; to oni svi skupa nisu ipak znali, koje je taj pravi narodni jezik. Kod svih njih nalazimo mi danas puno pogrješaka protiva pravomu narodnomu jeziku. Oni su pisali samoučki, onako kako su znali, jer nisu imali ni gdje da naučno izuče taj narodni jezik. Da se i u tome završi započeto djelo, te književnosti dade čvrst i stalan temelj, t. j. da se naučno potraži i pronadje pravi narodni jezik, tomu se je našao drugi čovjek, a taj je bio Vuk Stefanović Karadžić, koji je Dositejem započeto djelo kraju izveo, te se dosada smatra najodličnijim radnikom hrvatsko-srbske književnosti,

XX. Vuk Stefanović Karadžić.

Ovaj velikan naše knjige rodio se je 1787. u Trsiću u današnjoj Srbiji. Učio se je čitati i pisati od svoga rodjaka Jefte Savića i u samostanu Tronoši i Loznici. Poslie pohadjaše njeko vrieme škole u sriemskih Karlovcih, pa i u Biogradu za Karagjorgjeva vremena tako

zvanu veliku školu, koja je onda još jako neznatna bila; a napokon se je trudio i sam jako muogo, te se s veće strane može i smatrati samoukom

Kad su Turci opet pritisnuli Srbiju g 1813., dodje Vuk u Beč, gdje je već s malim prekidanjem stalno prebivao. Tu se sprijatelji sa slovenskim učenjakom Bartolom Kopitarom († 1844.), koji ga je nukao na književnički rad, pa je u tome na njega i odlučno djelovao. Poslie je u dva puta putovao u Rusiju, gdje se je upoznao s mnogimi odličnjaci. Bavio se je i u Njemačkoj, pa je prijateljevao s najvećimi tamošnjimi učenjaci, naročito sa Grimom, Goetheom i Valterom; a sveučilište u Jeni imenovalo ga je doktorom filozofije. Njeko ali posve kratko vrieme bio je takodjer i načelnikom sr ske priestolnice Biograda, a posjetio je i Crnugoru i proputovao je kao nijedan drugi sve krajeve našega naroda, gdjekoje i po višeput, sabirajući narodne umotvorine: pjesme, pripoviedke, poslovice, zagonetke i narodne običaje. Napokon je g. 1864. u Beču dokončao svoj neumrlom slavom ovjenčani život.

Stavivši sebi Vuk po nagovaranju Kopitarovu zadaćom, da narodnu književnost izvede na pravi narodni jezik, odluči on da ponajprije na vidilo iznese narodne umotvorine. Mislio si je naime, da će se samo time moći dokučiti namjeravani cilj, pa se zato odmah god. 1814. i poprimi toga mučnoga ali i veoma zaslužnoga rada. Te iste godine ugleda mu svietlo prva njegova radnja „Mala prostonarodna, slaveno-srbska pjesmarica“ starim pravopisom, a već sljedeće god. 1815. druga knjiga i „Srbska pismenica“, u kojoj je razložio svoj novi pravopis. Vidivši liep uspjeh ovomu začetku izdade on na novo „Narodne pjesme“ u 3 knjige u Lipskom god. 1823, 1824. i 1825., a napokon još podpunije po treći puta u 6 knjiga od g. 1841—1866. *). Narodne poslovice izašle

*) Premda se nemože dosta preporučiti ciela Vukova sbirka Narodnih pjesama, to ipak još napose i osobito preporučujemo rodoljubi im djevojkam I. knjigu, u kojoj su ženske pjesme i u kojih će naći upravo divan sviet narodnoga nježnoga osjeća-

su prvi puta na Cetinju 1836 a drugi puta u Beču 1849. Narodne pripoviedke izadjoše prvi puta u Beču god. 1853 a drugi puta pomnožane g. 1870.

Na osnovu ovakova gradiva odpočme onda Vuk izučavanje jezika. Za to je od velike znamenitosti bio njegov „Srpski rječnik“ (26.270 rieči), izdan prvi puta skupa s gramatikom g. 1818. a drugi puta 1852. U tom su rječniku vjerno i pouzdano sabrane rieči iz živoga narodnoga jezika, da se onda u književni jezik izabrati može ono, što je najbolje i najpravilnije. Tim svojim viernim skupljanjem narodnih umotvorina, rječnikom, osobito pako sgodnim pravopisom prokrči Vuk put i pripravi gr dju za naučnu gramatiku, u kojoj se je prvi pokušao Ignjatija Brlić (čl. XVII), i za postanak književnoga narodnog jezika. Nu kao što svaka nova stvar u privrženicih starine protivnikâ nalazi, tako je nadje i ova, premda je ona bila samo dosljedni svršetak Dositejeve zamisli. Medjutim Vuk je sada nastalom borbom dovršio i okrunio svoje zusluge, obranivši od protivnika narodnu stvar i utvrdivši dobre misli u književnosti. Boreći se za narodni jezik, napisao je dosta članaka, kojimi je znatno promaknuo filologijsku znanost.

Osim spomenutih zasluga u prosvjetnom napredku svoga naroda, ima Vuk još i tu, da je pokazao razliku izmedju staroga srbsko-slavenskog jezika i onoga, što ga naš narod sada rabi u pravoslavnih svojih crkvah, naime rusko-slavenskoga. Uz ogromni svoj jezikoslovni rad bavio se je još i historijom, te je napisao najnoviju historiju srbskoga naroda, opisavši u raznih knjigah (Život Miloša Obrenovića, Praviteljstvujući svojet srpski za vremena Karagjorgjeva) i člancih (Življenje našega naroda pod Turci, Buna na Dahije) historiju obijuh ustanaka, naime od g. 1804. i 1815. A u knjigah „Kovčežić“ i „Život i običaji naroda srpskoga“ opi ao je razne običaje naroda. Napokon ogledao se je i u prievodih izradivši klasičkim jezikom prievod No-

ja: a rodoljubivim mladićem preporučujemo opet osobito II. i III. knjigu, u kojih će se upoznati s najznačajnijimi i s najoriginalnijimi pjesmami svoga naroda.

voga zavjeta, koji je već mnogo puta štampan i latinicom i cirilicom; a poslie smrti mu štampana je „Priprava za istoriju svega svieta“ i „Njemačko-srpski rječnik“.

Svim otim Vukovim radom obavljen je i završen podpuni prevrat u našoj književnosti; te ako se Dositej može nazvati začetnikom novog doba, to Vuk opet podpuno zaslužuje, da se nazove ocem narodnoga književnog jezika, ocem sadanje hrvatsko-srbske književnosti!

Kako je već spomenuto, nastojanje Vukovo neobavi se takodjer bez protivnikâ. Njekoji se opirahu svakoj novosti, drugi su htjeli miešati novo i staro, a njekoji su doduše htjeli novo, ali opet s raznimi svojimi popravci i s raznim ograničavanjem. Tako su pravopisne novosti ћ, ђ i Ӌ odmah primljene u književnosti. Ali slične borbe mora da prodje svaka nova misao, da se tako boreći bolje izgladi i očisti, te napokon pobjedonosno iznese na vidik istinu, ili pako propadne, ako je lažna ili životu nedorasla. Borba s Vukom trajala je sve do njegove smrti, pa nisu još ni sada njegova načela skrozimice zavladala; nu nema sumnje, da nije daleko vrieme, gdje će još i te preostale suprotivštine zamuknuti i prestati. Protivnici Vukovi pokušali su takokodjer, da mu rad njegov otegote svakojakim sumnjičenjem. Tako mu n. pr. podmetahu i to, da su njegove reforme propaganda za zapadnu crkvu, da odružuju srbski narod od ostalih slavenskih naroda. Danas biva toga sve manje, i istina Vukovih načela biva sve to jasnijom.

Medju književnici. koji su u oprjeci bili s Vukom, najznamenitiji bijaše Jovan Hadžić, o kom je prije rečeno, da je zaslužan za podignuće „Srbske Matice“. On je u toj borbi napisao više brošura, kojimi je Vuku jako otežčao posao; uz to je i napisao i preveo dosta pjesama, ali osobiti pjesnik nije bio, premda je iza Mušickoga njeko vrieme prvi na glasu stajao. Kad su medjutim dorasli bili mladji književnici, koji su više pristajali uz naprednoga Vuka, pade Hadžić a Vuk

održi pobjedu. Hadžić je takodjer uredio 5 knjiga godišnjaka „Golubica“ (1839—1844); izdao je sam 1. i 2. knjigu) 1856. i 1860.) ukupnih svojih djela, a 1859. knjigu) „Duh naroda srbskog“, u kojoj su njegovi historijski spisi. Napokon je uredio i njekoliko knjiga „Srbskog ljetopisa“ (1830 i 1831.).

XXI. Književni pokret u Hrvatskoj g. 1835.

Dok se je kod ugarskih, a iza oslobodjenja Srbije i kod onostranih Srba ovako živo nastojalo oko razvitka narodne književnosti, vladaše kod Hrvata s malom iznimkom njekojih pojedinaca najveći nemar prama narodnim svetinjam. Pa i u onom malom, što su pojedinci radili, nebijaše nikakova ni saveza ni dogovora; svaki je radio za sebe, neobaziruć se na drugoga, te je napokon bilo jezikâ koliko i pokrajinâ, a pravopisâ koliko i pisaca. Da se u takovih okolnostih nije ni moglo djelovati na sav narod, niti u njem pobuditi obće narodno osjećanje i plemeniti zanos, čim bi se bio mogao pokrenuti napredak cieloga naroda; to je bila posve naravna posljedica toga nesretnoga književnog cjepkaranja i sebičarenja. Nu posve na zlo okrenuše stvari, iza kako je god 1790. dokinuto hrvatsko namjestničtvo, te trojedna kraljevina izgubiv i zadnju sjenku svoje samouprave postane mal ne pukom ugarskom pokrajinom. Od tad je sve moguće činjeno, da se svaki narodnoprosvjetni pokret i razvitak zaprieči, a ništa da se pobudi i promakne. U školah i uredih vladaše skroz i izključivo niemština, talijanština ili latinština; nigdje nebijaše niti jednoga zavoda, koji bi namienjen bio promicanju narodne prosvjete i kulture. Narodni pisci postadoše napokon kao biele vrane, narodni jezik bijaše svuda prezren, a narodne se sviesti ugašavahu i zadnji trački, te se već činjaše, da hrvatskomu narodu ništa drugo niti nepreostaje, nego se pretočiti u susjedne kulturne narode, koji su njegovu propast i priudešavali. Tad se najednoč u drugoj i trećoj desetini ovoga stoljeća počme i kod Hrvata buditi narodno osjećanje, po-

taknuto stranom ideami o narodnosti, pronešene Europom franceskim prevratom, stranom pobudnim primjerom svoje srbske braće, a ponajviše silovitim nastojanjem Magjara, da pomagjare sve narode ugarske krune. U još posve nejasnom svitanju novoga ovog duševnoga života stupi na pozorište dr. Ljudevit Gaj sa plemenitom nakanom, da svoj u mrtvilu čameći narod spasi od preteće mu propasti, i donese svietlo jasnih ciljeva u to svitajuće sumračje.

Ljudevit Gaj rodio se je u starodavnoj Krapini god. 1809. pod razvalinami grada, iz kojega narodna priča vuče lozu Čeha, Leha i Meha, praotaca naroda českoga, poljskoga i ruskoga. Već u dječaku pobudjivaše ova priča sanjarske pomisli o narodnoj slavi i veličini; a u mladiću razsvietli njegove svitajuće uznosite idee obćenje s tada jur na glasu bivšimi slavenskimi rodoljubi i učenjaci. God. 1830., dakle kao mladić u 21. godini i još djakom, izdade Gaj u Budimu knjižicu „Kratka osnova hrvatsko-slavonskoga pravopisanja“. Ova osnova bijaše plodom živo osjećane potrjebe, da se za književni rad poprimi jedan jezik i jedan pravopis mjesto tada u tom pogledu vladajućega upravo meteže i podpune samovolje.

Vrativši se g. 1833. sa nauka kući, dodje Gaj u Zagreb i počme oko sebe sabirati sve bolje i umnije glave, koje su uz njegove idee pristajale; a kad ih je sbilja sastavio liepo kolo, odluči stvoriti glasilo, kojim bi na narod djelovati mogao. Premda je to za onda vrlo mučno preduzeće bilo, ipak mu ono pomoćju češkoga grofa Kolovrata sretno za rukom podje, te on dobije povlasticu, da može u Zagrebu izdavati novine skupa sa književnom prilogom. Iza kako je zatim sve spremljeno bilo, odpočmu god. 1835. izlaziti „Novine horvatzke“ sa prilogom „Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinska“ sa poslovicom:

„Narod prez narodnozti“
Je telo prez kozti;

a u njoj odpočme rad Dragutin Rakovec s pjesmom „Danicza“, u kojoj podvikuje:

„Z daniczum
Zbudimo sze y poszlujmo,
Szlosnim korakom putujmo;
Da nam ono nepogine,
Shto je nashe od ztarine,
Z daniczum“.

Da si naime Gaj odmah u prvom začetku neotudji kajkavce, u čijoj je sredini svoj rad odpočeo, i čiju je podporu trebovao, da mahom nezapne; to je svoje Novine započeo pisati kajkavskim narječjem a i kajkavskim starim pravopisom. Ali i uz to se je on odmah u početku stavio na najširji narodni osnov, pa je već u prvom broju Danice potegao u svoj krug i štokavce, te tako uz kajkavca Rakovca pjeva odmah i štokavac Vjekoslav Babukić, i to opet starim slavenskim pravopisom:

„Lipo ti je Danicsino lice,
Josh je lipshe njeno dobro serdce,
Koje ljubi sve stare Horvate,
Srblje, Bosnu, Hercegovce brate.

Ljubi ono drage josh Slavonce,
Štajerce i Krajnce, Gorotance;
Jer su ovo bratja od starine,
Sini jedne drage domovine.

Svi su ovo Horvatjani bili,
Zdravi bili, rujno vince pili!“

U 10. pako broju Danice od iste godine počimlje već Mihanović upotrebljavati i novi Gajev pravopis u krasnoj još i danas rado pjevanoj pjesmi:

„Lěpa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila,
Stare slave dědovino,
Da bi vazda čestna bila!“

a u istom i u daljna dva broja razlaže opet Gaj načela svoga novoga pravopisa prikrojena stranom po Vitezoviću a stranom po českom pravopisu.

Takovom je mješavinom pisano prve godine; a već druge izadje Gaj s velikom svojom ideom na vidilo, da se naime sva jugoslavenska plemena sdruže u jednom i zajedničkom cilju, te stvore jednu skladnu i složnu narodnu cjelinu, i to pod imenom „ilirskim“. Zato prozove on svoje novine g. 1836. „Novine ilirske“, a za književni jezik poprimi narečje štokavsko, koje je i onako većina naroda govorila, a u dubrovačkoj je književnosti jur liepo književno blago posjedulo, te ga je i Vuk kod Srba u književnost uveo.

Gaj je pako iztaknuo zastavu Ilirstva, jer je njekoč većina pokrajina našega naroda spadala na starodavnu Iliriju, te su se imenom ilirskim i mnogi pisci XVIII. i XIX. vieka sbiljam služili, osobito od kako je Napoleon iz njekih austrijskih i hrvatskih pokrajina stvorio bio kraljevinu Iliriju. Naročito pako mišljaše on, da će njim izbjeći malodušnomu sebičnjačtvu pojedinih plemena, i da će se ona radje sjediniti pod sasvim novim nego li pod ikojim starim pokrajinskim imenom.

Tim prekretom bjehu sada stvoreni posve novi, prije ni neslućeni odnošaji u narodnoj književnosti. Njim se je crkvenim razkolničtvom najprije na Srbstvo i Hrvatstvo, a poslje opet političkimi nesgodami na nebrojene pokrajinske narodnosti pociepani narod opet jezikom i književnošću sdružio u veliku i jedinstvenu, a tim i za kulturni život usposobljenu narodnu cjelinu, koja je sada kadra bila, da si prokrči i osigura put k boljoj i sretnijoj budućnosti na polju prosvjetnom i kulturnom. Zato se i smatra g. 1835. odpočetnom točkom preporodjaja naroda hrvatskoga; a Gaja ide ta neumrla slava, da je svoj narod spasio od vječne propasti, i da je na slavenskom jugu pokrenuo sasma nov duševni život, kakva nigda prije u svoj njegovoj prošlosti nije bilo.

XXII. Daljni pokretni rad do god. 1848.

Preduzeće Gajevo bijaše s najvećim oduševljenjem primljeno. Sve što je samo za pero bilo, i kajkavci i štokavci, pristane odmah uz njega, te već prve godine

nalazimo medju njegovimi suradnici: Rakovca, Babukića, Ivana Mažuranića, Vukotinovića, Stoosa, Topalovića, Marića, Tordinca, Mihanovića, grofa Janka Dražkovića, Blažeka, Zdenčaja, barona Peharnika, Vraza; a za godinu dvie: Dimitriju Demetra, Ivana Kukuljevića, Trnskoga, Marijanovića, Seljana Niemčića, Bogovića, Galca, Užarevića, Utješenovića i mnoge druge. I tako iza kako se je ostavilo tiesno polje osamljene kajkavštine, te stupilo na široko polje svim zajedničkoga ilirskoga književnoga jezika, nastane obće revnovanje oko ujedinjavanja i naobrazbe naroda nesamo u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, nego i medju istimi Slovenci, dapače u svih jugoslavenskih zemljah. Koliko je prije sitni provincializam svaki slobodniji pokret priučio, i vlastitom svojom nemoćju odmah u začetku ubijao; toliko je sada idea Ilirstva duhove opet bodrila i kriepila na stalan i odlučan rad, razkriliv narodno osjećanje nad svimi jugoslavenskimi pokrajinami, i očaravši svakoga uzvišenošću i plemenitošću svojih ciljeva. Pa u tome se upravo i sastoji velika zasluga Ilirstva, što je velikimi svojimi ciljevi jur klonuli duh naroda uzdigao, te u svih stranah razbuktao sveti zanos, kojim je jedino bilo moguće svladati sve one silne zaprjeke, što su se odmah u početku na put stavljale narodnomu preporodjaju.

Da se pako književnomu jeziku što prije pruže stalni osnovi, napiše Vjekoslav Babukić odmah druge godine 1836. „Osnovu slovnice slavjanske narěčja ilirskoga, koja je najprije štampana bila u Danici, a poslje je izdana takodjer i njemački i talijanski. Tom slovnicom dovedeni su oblici narodnoga književnoga jezika, kako ga je Vuk učio, u sklad sa ostalimi slavenskimi narječji, a na tome osnovu razvijao se je sav potlašnji rad oko samoga jezika. A da se omogući što življi književni rad, osnuje Gaj god. 1837. vlastitu „Narodnu tiskarnu, koja je i sbiljam u ono prvo vrieme bila silnom podporom mladjanoj književnosti.

Veoma je takodjer zaslužan za prve sretne uspjehe rodoljubivi grof Janko Drašković. On je ne samo svojim velikaškim ugledom, nego i svojimi patriotičkimi pjesmami vrlo pobudno djelovao na odličnije krugove, a naročito na ženskinje svojom krasnom knjižicom „Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter“ (1838). Njegovim je nastojanjem iste godine u Zagrebu osnovana i prva „Narodna čitaonica“, koja je od sada bila glavnim središtem rodoljubâ ne samo iz ciele Hrvatske, nego i iz sve Ilirije, pod kojim su se imenom razumievale sve zemlje, u kojih živu bratinska plemena: hrvatsko-srbsko, slovensko a i bugarsko. Po primjeru njezinu pako osnovaše se skoro za tim slične čitaonice mal ne po svih gradovih ciele Hrvatske i Slavonije, a svuda bijahu one nietilom rodoljubja i narodnoga napredka.

Al ne samo novinami i knjigami, nego takodjer i priredjivanjem koncerta, kazališnimi predstavami nastojalo se je narod buditi, oduševljavati i oplemenjivati. A da se i tomu položi stalan temelj, počmu se g. 1840. sakupljati narodni prinesci, te se odkupi Stankovićeva kazališna sgrada, i pretvori s vremenom u stalno zemaljsko narodno kazalište. Izprva su igrali dobrovoljci, za koje je Gaj svojom nakladom izdao g. 1841—1842. deset svezaka raznih igrokaza pod naslovo · „Izbor igrokazah ilirskoga kazališta“.

Da se književnosti napokon stvori stalno poticalo i vrelo materijalne podpore, osnuje se g. 1842. pomnjom zagrebačke narodne čitaonice po primjeru češke i srbske Matice posebno književno družtvo: „Matica ilirska“, neka pomoćju svoje zaklade izdaje stare dubrovačke a i druge narodu koristne knjige. Iste godine počmu takodjer: Rakovec, Vraz i Vukotinović izdavati književni časopis u svezcih „Kolo“, koje je poslje izdavala Matica ilirska.

Ovaj upravo nenadani uspjeh Ilirstva pobudi sada njeku bojazan u Magjarih, i oni stanu iz petnih sila nastojati, da mu se na put stane. Njihovu nastojanju

podje sbiljam za rukom, te se g. 1843. zabrani, da novine i časopisi pod tim imenom izlaze, i da se ono u obće više upotrebljavati nesmije. Nu tim se nije ni izdaleka postiglo, što se je namjeravalo. Imena ilirskoga doduše nestane; ali njim zapodjeti pokret ujedinjavanja književnosti i jezika razvijao se je i nadalje nemanjom revnošću, ne manjim oduševljenjem, te se sada u znak jedinstva medju Hrvati i Srbi rado upotrebljava naziv hrvatsko-srbski ili srbsko-hrvatski, a kadkada i jugoslavenski, pod kojim se onda razumievaju još i Slovenci i Bugari.

Kako se je taj pokret na brzo razprostro i izvan Hrvatske, liepim je dokazom, što je i u Dalmaciji god. 1844. u Zadru osnovan list za književne i kulturne svrhe pod imenom „Zora dalmatinska“, u kojoj je na liep glas izašao Petar Preradović. Sljedeće pako godine (1845) postiže se još sjajniji uspjeh. Tad je naime na kralj. zagrebačkoj akademiji podignuta prva „Stolica jezika hrvatskoga i književnosti“.

Nastojanjem Rakovca, Sabljara i Vukotinovića, podporom pako zagrebačke čitaonice i gospodarskoga družtva (osnovano g. 1841.) položen je u ovo doba temelj: „Narodnomu muzeju i knjižnici sabiranjem knjiga, starih novaca i drugih svakojakih znamenitosti. Počem su se te sbirke dobrovoljnimi darovi na skoro jako pomnožale, nastane potreba, da se nabavi kuća za muzej, čitaonicu, gospodarsko družtvo i Maticu, a u njoj da se za oplemenjevanje družtvenoga života otvori i „Narodna dvorana“. Da se to postigne, sklopi se posebno družtvo; a ovo kupi i utemelji „Narodni dom“, u koji su se svi ti zavodi smjestili.

Iz ovog se vidi, da se je baš orijaški a i svestrano napredovalo. Književnost nije više bila namienjena napredku ili zabavi pojedinih stališa, nego ona služaše svestranomu kulturnomu napredku cieloga naroda. A da taj napredak napokon i zemaljskimi zakoni posvećen bude, stane se sada i o tom misliti, da se na-

rodni jezik uvede i u javne urede, mjesto dotadanjega latinskoga službenoga jezika. Toga radi počme se god. 1847. na saboru hrvatskomu prvi puta uz latinski jezik upotrebljavati i hrvatski, te je na skoro i sbilja latinski jezik hrvatskomu ustupiti morao svoje mjesto.

Dok su ovako Hrvati prekrasno napredovali, nisu ni braća Srbi sjedili s prekrštenima rukama, nego su i oni sve moguće činili za napredak svoje knjige i naobrazbe. Medju njimi je osobito življi postao književni i kulturni rad, iza kako se je u Srbiji ustalio novi narodni državni život. Već god. 1830. nalazimo tu državnu štampariju, a odmah za tim počeše se zavoditi narodne škole i izradjivati knjige za školu, čim se je veoma napredno djelovalo na narod. Godine 1834. pokrene Davidović prve novine u Srbiji, koje su se već sljedeće godine preselile u Biograd.

Iste godine, kad je Gaj u Zagrebu počeo izdavati horvatzke novine, pokrene opet u Pešti Todor Pavlović: „Srbskij narodnij list“, a zatim „Srbske narodne novine“ (1837.), jedno za književnost a drugo za politiku. Oboje to izdavao je Pavlović sve do u ljeto 1848. God. 1838. počeo je takodjer tamo izlaziti „Magazin za hudožestvo, književnost i modu“, ali taj je list bio kratka života; a isto tako nije dugo trajao ni „Peštansko-budimski skorotrča“, koji je pokrenjen god. 1842.

Kao što su se rodoljubi u Zagrebu brinuli, da književnosti stvore stalno njegovalište, tako se isto i u Biogradu o tom starahu, te istodobno sa Maticom ilirskom (1842.) osnovaše i u Biogradu nastojanjem Jovana St. Popovića i Jovana Steića: „Družtvo srpske slovesnosti“ (književnosti), koji je god. 1847. počelo izdavati godišnjak „Glasnik“, od kojega je do sada već 40 knjiga izašlo. A da se u Srbiji ni glede njegovanja liepih umjetnosti za drugim nezaostane, otvori se takodjer iste godine i privremeno narodno kazalište u Biogradu.

Ni ista junačka Crnagora nehtjedè da bude zadnja u ovoj svetoj borbi za narodni napredak. Neumrli vladika i pjesnik Petar Petrović-Njeguš osnuje na Cetinju tiskarnu god. 1834., te g. 1835. pokrene tu Gavrilo Kovačević godišnjak Grlicu; a dalmatinski Srbi imadjahu takodjer svoj godišnjak „Dalmatinski magazin“ već od g. 1836.

I tako se mal ne u svih krajevih naroda našega razvijaše budan i raden život. Činjaše se uprave, kano da se je narod navlaš pripravljao, da ga u mrtvilu i bezsvjestici nezatekne kobna godina 1848., koja je na skoro imala cielom Europom uzdrmati, te mnogim narodom naznačiti posve nove pravce i ciljeve.

XXIII. Pojedini književnici iz pokretnog vremena.

Osim jur spomenutog književnog rada i uredjivanja „Narodnih novina“ i „Danice“ nemogaše Gaj sam mnogo književno djelovati, jer mu k tomu nije ni vremena ostavljao novi život u Hrvatskoj, kojemu je on mnogo godina morao utirati i krčiti putove kroz razne svakojakimi zaprjekami zapremljene tjesnace. Od pjesama mu je medjutim svakako znamenita njegova budnica „Još Hrvatska nij propala“ koja još i danas u pjevajućoj mladeži rodoljubna čustva pobudjuje; a od historijskih njegovih članaka djelovaše u svoje vrieme jako dobro članak „Tko su bili stari Iliri“ i članak narodopisni „Naš narod“. Uz to je još mnogo privriedio našoj književnosti izdavši: „Skladanja Hanibala Lucića (1847.), Razlike pjesme Dinka Ranjine (1851.) te Ljuvene i razlike pjesme Ignjatije Gjorgjića“. A njegovim povodom i troškom sastavili su takodjer Ivan Mažuranić i dr. Užarević prvi obširniji Njemačko-ilirski slovar (1842.).

Kako je književnost još mlada bila, a narodu pobude trebalo, to se mnogi na pjesničtvo daše, osobito u prvom svom zanosu. Izmedju mnogih pjesnika toga vremena spomenut će se ovdje samo zaslužniji, i to: Pavao

Stoos (1806—1861), pisao je prigodnih i patriotičkih pjesama, najznamenitija mu je poveća pjesma: Soko hrvatski i slavska mati u 12 pjevanja (1849). — Tomo Blažek (1807—1846), pisao je političkih pjesama, koje su poslje njegove smrti sve skupa izdane 1848. — Stjepan Marijanović, njegove su pjesme i igrokazi u 7 knjiga izašle pod imenom „Vitije“ god. 1835. i 1840. — Mato Topalović (1812.), revan buditelj narodne sviesti u Slavoniji, izdao je: Tamburaše (1842.), sbirku narodnih pjesama; Odziv rodoljubiva srca (1842.), u kojem su sabrane njegove pjesme prigodnice i budnice — Ante Niemčić (1813—1849.), njegove pjesme, izmedju kojih je balada „Grob kaludjera“ jedna od najboljih balada hrvatskih, izdao je M. Bogović god. 1851.; a u prozi imamo od njega veoma duhovit putopis „Putositnice“ i šaljivu igru „Kvas bez kruha“. — Mirko Bogović (1846) napisao je više krasnih i domoljubnih pjesama; a napose izdao je „Ljubice“ (1844), ljubezne pjesme pune nježnih osjećaja, Smilje i kovilje (1847) i Domorodne glase (1848.) — Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.), jedan od najzaslužnijih i pisaca i rodoljuba hrvatskih, koji je i živom riečju na spravištih i saborih mnogo privriedio narodnomu napredku. Do g. 1848. izdao je izmedju ostaloga: Juran i Sofija ili Turci pred Siskom (1839.), Stjepko Šubić, drama (1841; Različita djela: pripoviedke, pjesme i igrokazi, 4 svezka (1842—1847.). — Ljudevit Vukotinović (1813.) pisao je još prije 1835. godine njekoje drame, ali kajkavski; a za pokretnog vremena mnoge pjesme liričke i epske (balade, romance, pripoviedke), koje su izašle i u posebnih knjižicah: Pjesme i pripoviedke 1838. i 1840. god., Ruže i trnje (1847.). Od pripoviedaka znamenitije su mu g. 1843. u dva svezka izašle pod naslovom: „Prošastnost ugarsko-hrvatska“. — Dr. Jovan Subotić, odličan je i kao lirički i kao epski pjesnik. Pjesme svoje izdao je u knjizi „Lira“ (1737.) i „Bosilje“ (1843.), a poveću srbskom Maticom nagradjenu epsku

pjesmu „Kralj dečanski“ g. 1846. — Ognjoslav Utješenović-Oštrožinski (1818.) izašao je na velik glas svojom pjesmom „Jeka sa Balkana“, u kojoj najživljimi bojami pjeva grozne jade naše nesrećne još pod turskim jarmom stenjuće braće. Svoje pjesme izdao je 1845. pod imenom „Vila Oštrožinska“. — Vasilije Živković (1819.) napisao je dosta po časopisih raztrešenih pjesama, medju kojimi su njekoje budnice i davorije (Rado ide Srbin u vojnike) jako obljubljene. Vrlim rodoljubjem iztaknula se je i ovo doba i Dragojila Jarnevićeva. Napisala je njekoliko krasnih pjesama, a god. 1843. izdala je jedan svezak pripoviedaka „Domorodne poviesti“ koje su u svoje vrieme rado čitane.

Nu sve liričke pjesnike ovoga vremena nadkriliše Stanko Vraz (1812—1858.), Ivan Trnski (1819.), Petar Preradović (1819—1872.) i Branko Radičević (1824—1853.). Vraz ima tu osobitu zaslugu, da je susbio tadanje pretjerano nasljedovanje dubrovačkih pjesnika i uputio na veću pažnju narodnih pjesama. Njegove Gjulabije pravi su biser nježne poezije i naše knjige; a sve njegove spise izdala je ilirska Matica do sada u 4 knjige (1864—1868.). — Trnskove pjesme ovoga vremena izašle su 1842. a njegov „Zvekan opet na svietu“ g. 1844. — Preradović slovi sada prvim lirikom našega naroda. Njegove se pjesme podjednako odlikuju i miljnom jezika i savršenošću oblika i dubljinom osjećaja i visinom pjesničkoga uzleta i jedrinom svojih misli. Sve njegove pjesme izdala je poslje njegove smrti dionička tiskara 1874. — Radičevićevih pjesama izašla je prva knjiga 1847., druga 1851. treća pako po smrti 1862.; a od onda su već četiri puta iznovice tiskane. Finoća i lakoća njegovih pjesama nenadmašna je, a čistoćom i ljepotom jezika nadkriljuje sve srbske pjesnike ' starije i mladje. Najizvrstnija mu je pjesma „Djački razstanak.“ Prerana smrt ubila nam je u njem upravo jednog velikana pjesničkog.

Medju epskimi pjesnici znamenit je osim jur spomenutoga Subotića sa svojim Kraljem dečanskim još Joksim Nović (1807.) Iz ovog doba imamo od njeg Lazaricu (1847), u kojoj opjeva nesretnu Kosovopoljsku bitku u duhu narodnih pjesama i narodnim desetercem. Visoko nad Novićem stoji kao epski pjesnik crnogorski vladika Petar Petrović Njeguš (1813—1851.). Njegova najglavnija djela jesu: Gorski vienac (1847.) i Lažni car Šćepan Mali (1851). Oba su pisana u dramatičkom obliku, ali nisu drame, nego su živi pjesnički spomenici podignuti junakovanju crnogorskomu. Poslie smrti izašla mu je Slobodijada (1854). u kojoj se u 10 pjevanja slave bojevi Crnogoraca s Turci; a znatan mu je i spjev Luča Mikrokozma (1846.). Njegov je jezik živ i jedar i porediti se može s narodnimi pjesmami. Nu sve je u toj struci nadkrilio Ivan Mažuranić (1813). On je nadopunio dva iz Gundulićeva Osmana izgubljena pjevanja, naime XIV. i XV., gdje je sasvim dostigao Gundulića i jezikom i uzvišenošću misli. Najbolji njegov pjesmotvor, u kojem je pjesnik sljubio narodno pjesničtvo s umjetnim, jest divna pjesma „Smrt Smail Čengić-Age“, najkrasniji plod novijega hrvatskoga epskog pjesničtva.

U dramatičkom pjesničtvu jako je zaslužan Jovan St. Popović (1806—1856.); njim odpočimlje historija novije srbsko-hrvatske drame. Još god. 1827. izadje mu tragedija Svetislav i Mileva, zatim Miloš Obilić (1824.) itd.; a od šaljivih komada, u kojih je bio srećan s izborom i koji su mu postali veoma obljubljeni, prvi mu je izašao Laža i paralaža (1830.), zatim Tvrdica, poznat po svom glavnom licu Čir-janja (1837.). Kako je Popović obljubljen bio, vidi se odatle, što su se njegovih komada radi počele svuda po istočnih krajevih našega naroda ustanovljivati dobrovoljačke družine, da ih predstavljaju. Daljna su mu glavna djela: Hajduci, Smrt kralja dečanskoga i Lahan tragedije; a od komedija: Zla žena, Pokondirena tikva, Biograd njekad i sad i Ženitba i udatba. — Na zapadnoj opet strani našega naroda

najzaslužniji je za dramu u ovoj dobi dr. Dimitrija Demeter (1811—1871.); on je tako rekuć u Zagrebu stvorio i dramu i kazalište. Napisao je izvorne drame: Ljubav i dužnost, Krvna osveta (1838.), Teuta (1844.) i opere: Ljubav i zloba i Porin, a i preveo je više komada. Demeter je pisao i njekoliko novela, pa i liričko-epsku pjesmu Grobničko polje.

Ako je književnost ovoga doba ponajglavnije i bila pjesničkoga značaja kano u doba mladjanog narodnog pokreta; zato se ipak nisu posve zanemarivale ni osbiljnije znanosti, na koliko su okolnosti to dopuštale i sile tomu bile dorasle. Ali okolnosti bijahu tomu posve nepovoljne, jer je još uviek tudjinstvo gospodovalo i u školi i u uredu, te što je činjeno, činjeno je samo od dobre volje i iz požrtvovnog patriotizma. Zato se i neodlikuju spisi prozaički ovoga vremena nikakovimi osobitimi vrlinami, nego je jezik izuzamši u Vuka i još njih njekoliko većinom u formah svojih dosta nesiguran, te pun latinizmâ, talijanizmâ i germanizmâ, kako je gdje koji od tijuh jezika gospodovao. Nu svuda se ipak opažavaše nastojanje oko čišćenja i usavršavanja jezika, te se je u tome danomice napredovalo.

Osim jur spomenutih pisaca, kojih djela u ovo vrieme padaju, zaslužuju još, da se napomenu: Ivan Švear (1774—1839.) napisao je oveliku historiju naroda našega u 5 diela pod imenom „Ogledalo Ilirije (1839—1842.), koja ako i nije skroz kritična, ali ipak ima dosta valjana gradiva. — Kajo Agjić izdao je u 2 knjige Sastav bogoslovja ćudorednog za obću korist 1847. — Ivan Steić (1804—1853.) pisao je izmedju ostalog 5 knjiga izabrana sadržaja za pouku mladeži: Zabave za razum i srce. (1828—1839). — Ante Kuzmanić (1807), od njega imamo množinu svakovrstnih članaka u Dalmatinskoj Zori, koju je osnovao i godinu 1844. uredjivao, zatim u Glasniku dalmatinskom. — Gjorgje Nikolaević (1807) izdao je: Kako da se mladić izobrazi

(1846). — Dragut. Seljan (1810—1848.), od njeg imamo obširan zemljopis ilirskih pokrajina (1873.), ali samo I. dio, u kojem su opisane pokrajine spadajuće na austrijsko-ugarsku monarkiju. — Dr. Petar Jovanović (1815.) uredjivao je Bačku Vilu (1842—1844.), u kojoj je zagovarao ideu naroduoga jedinstva medju Srbi i Hrvati na temelju Ilirstva.

Za naravniji slog i čistiji jezik učinio se je već u ovo vrieme dosta zaslužnim dr. Bogoslav Šulek (1816). Uredjivao je više godina Danicu i Narodne noviue, te je napisao množinu članaka iz svih struka čovječjega znanja. Osim toga je izdao u ovom pokretnom vremenu rado čitanu knjižicu političkoga sadržaja: „Što namjeravaju Iliri?“ (1844.) — Luka Ilić (1817) napisao je mnogo monografija slavonskih gradova i gradina, raztrešenih po raznih časopisih, g. 1845. knjigu „Baron Franjo Trenk“, u kojoj je opisao četovanje Trenkovo i njegovih pandura, a g. 1846. Narodne slavonske običaje, gdje svagdje pripleće i narodne pjesme, što se kod koje prigode pjevaju. — Matija Ban pisao je i mnogo i vrlo raznovrstno. U ovo pako doba pada „Vospitatelj ženski“ u tri svezka (1847—1848) i njekoliko spisa iz ratne znanosti. — Aleksander Stojačković (1822.) izdao je 1844. Istoriju vostočnoslavenskog bogosluženija, u kojoj dokazuje, gdje su sve njegda razširenі bili pravoslavni crkveni obredi.

XXIV. Od god. 1848. do otvora jugoslavenske akademije.

Prevratni dogodjaji god. 1848., koji su uzdrmali cielu Europu, neobidjoše ni našega naroda, nego ga takodjer povukoše u tadanji vrtlog i prisiliše, da se bori za svoj narodni obstanak. Za vremena same borbe, koja je do dvie godine potrajala, zapne doduše ponješta književni rad, ali sâm književni jezik dodje ipak tek god. 1848. do prirodnoga svoga prava, pošto ga je tada narod svečano uveo ne samo u sve učevne za-

vode, nego i u sve urede zemaljske uprave u provincinalnoj strani Hrvatske i Slavonije.

Po svršenoj se je borbi činilo, da će se književni život najbujnije razvijati, te je već g. 1850. nastojanjem neumornoga Ivana Kukuljevića utemeljeno. „Družtvo za jugoslavenku poviest i starine“, pa i školstvo započme takodjer dobro napredovati. Nu na skoro za tim zavlada 1851. bečka centralizacija, te narodni jezik bude opet izključen iz javne uprave, pa mal ne sasvim i iz nastave, a njegovo mjesto stane zauzimati niemština. Sada nadodju žalostne okolnosti po književni jezik; nu narod neklone duhom, nego čim ga je više niemština tištila, tim je on više i osbiljnije prijanjao uz njegovanje svoje prosvjete i naobrazbe. Pa je i sbiljam za toga žalostnoga vremena u narodu više izpodizano škola, nego li prije za cielo stoljeće; a posastavljane su i školske knjige, koje se većinom još i sada kod obuke upotrebljavaju. U tom pogledu nebijaše dakle to vrieme izgubljeno po narodnu kulturu, nego se je u njem narod samo očeličio i pripravio za dostojniji i napredniji život, koji je sbiljam i nastupio,iza kako su narodu listopadskom diplomom od g. 1860. opet povraćena bila uzapćena narodna prava.

Te godine uveden je narodni jezik iznovice u sve urede i u sve niže i više škole u gradjanskoj strani; pa nam od toga vremena književnost sve omašnije napreduje u svih strukah i sve do danas. A u obće mora se opaziti i to, da je radnja sada postajala kud i kamo osbiljnijom i jedrijom, nego li prije g. 1848.; pa i glede jezika pokročilo se je takodjer silno napred sustavnijim njegovim izučavanjem u pučkih i u srednjih školah. I pojedini pisci izlaze sada sve više iz staroga predužujskoga diletantizma, te se počimlju sve osbiljnije posvećivati pojedinim strukam, i osnivati družtva i listove za njegovanje posebnih struka čovječjega znanja. Tako se, osim već spomenutoga historijskog družtva, osnuje i u Dalmaciji nastojanjem dr. Petranovića Dalmatinska Matica (1852.), u Biogradu pako preustroje družtvo srbske slovesnosti u srbsko učeno družtvo (1864);

a napokon se god. 1867. otvori i Jugoslavenska akademija za znanosti i umjetnosti, osnovana velikodušnošću mecenata narodne knjige i prosvjete biskupa Jurja Strosmajera i izvanrednom požrtvovnošću naroda hrvatskoga. Patriotička velikodušnost i požrtvovnost stvoriše do skora zakladu do preko 300.000 forinti, te nam se tako otvori spomenute godine najviši hram umnoga rada, a s njim nastane po književnost sasma novi i povoljniji život, povoljniji nego li ga je igda prije živovala.

Medju strukovnimi listovi ovoga vremena napominjemo: Katolički list (1849.), Gospodarski list (1850), Pravdonoša (1850—1852.), Pravnik (1853), Ratar (1855.); Školski list (1858), Napredak (1869.), Seljak (1861.); Vojin (1664); Trgovačke novine (1861.) i Bosiljak list za mladež (1865—1868).

Za krasnu knjigu (beletristiku) učini puno M. Bogovićem u Zagrebu osnovani i vješto uredjivani Neven (1852—1858); zatim Šumadinka u Biogradu osnovana Ljub. Nenadovićem (1850—1851.); Danica u Novomsadu osnovana Gjorgjem Popovićem (1860—1872.), Slavonac u Požegi osnova Miroslavom Kraljevićem (1863—1865.), Vila u Biogradu osnovana Stojanom Novakovićem (1864—1869), Dragoljub u Zagrebu osnovam Gjurom Deželićem (1866—1868.), Matica u Novomsadu osnovana A. Hadžićem a izdavana srb. Maticom (1866—1870).

Središte pako umnih sila u strogo znanstvenom smjeru bijaše na zapadu Književnik, koji je izdavala Matica ilirska od god. 1864. a uredjivali dr. Franjo Rački, dr. Vatroslav Jagić i Josip Torbar. Taj časopis donosio je vrlo umne razprave o jeziku, poviesti i prirodnih znanostih, i spadao je medju najizvrstnije časopise te vrsti; a kad se je otvorila akademija, ustupio je mjesto akademičkomu „Radu“. Na istočnih stranah djelovao je prekrasno u istom smjeru

Glasnik srbskog učenog družtva i Ljetopis srbske Matice.

O ovo se je vrieme življe takodjer pokrenula narodna sviest u Dalmaciji, te je tu osim službenoga Dalmatinskoga Glasnika, koji je izilazio već od g. 1849., počeo izlaziti još i Narodni list (1861), koji je boreći se odlučno za narodni napredak stekao si velikih zasluga za književnost. U istoj nesretnoj Bosni pokrenuše Turci 1866. službeni list „Bosna“, što ako se i nemože smatrati napredkom narodnosti naše tamo, ali je svakako dokazom, da već i isti Turci priznaju, da je u službenih krugovih potrebno znanje hrvatsko-srbskoga jezika.

XXV. Pojedini pjesnici od 1848. do 1867.

Prelazeć na pojedine radnike ovoga vremena zaslužuju dičnoga priznanja kao pjesnici, i to ponajprije starina: Adam Filipović Heldenthalski (v. str. 51.). Dobom već starac preko 70 godina ali duhom uviek mlad pjeva on u povećoj svojoj pjesmi „Svim našincem“, izašloj u Slavoncu 1863. a i napose tiskanoj, upravo mladenačkim žarom o jedinstvu Hrvatâ i Srbâ i nuka ih na bratinsku slogu i ljubav. — Ivan Trnski, on je upravo u ovo doba najkrasnijimi svojimi pjesmami riesio Neven i Danicu (Novosadsku). Osim toga izdao je g. 1854. krasni svoj prievod Kraljodvorskog rukopisa; a g. 1863—1865. Kriesnice, 2 knjige ljubovnih i domorodnih pjesama, koje se svojom milinom natječu s najmilijimi pjesmicami te vrsti. — Od Petra Preradovića izašle su njegove Nove pjesme 1851., a Neven i Danica (Novosadska) donesoše takodjer njekoliko njegovih uzor — cvietaka. — Pjesme Ljubomira Nenadovića doživiše dva izdavanja, naime g. 1849. i 1860. — Od pjesama Matije Bana, izašla su dva svezaka 1853—1861. — Knez Orsat Pucić izdao je svoje pjesme pod imenom Talijanke (1849.); a pjesme Jovana Ilića izašle su g. 1858. — Od mladjih pjesnika ovoga doba iza-

djoše na glas: Aca Popović, kojega su pjesme izašle pod imenom „Što dana“ (1860); Milorada Popovića Šabčanina pjesme izašle su u 2 knjižice u Biogradu 1863. i 1869., a pune su nježnoga osjećaja za prirodne ljepote. — Eugen Tomić izdao je svoje jedrene pjesme pod imenom Ljeljinke (1865); Gj. Kovačević svoje „Prve pjesme“, a Ilija Okrugić svoju „Sriemsku Vilu“. Liepe i duhovite pjesme dr. Napoleona Špun-Strižića izadjoše sabrane pod imenom „Iz mladieh ljeta“ (1866.).

Ovo su samo njekoji znamenitiji pjesnici ovoga vremena, i od kojih sbornika imamo; nu sve ove mladje pjesnike nadkriliše: Jovan Sundečić (1825.) i Jovan Jovanović. Sundečić, pjesnik bratinske sloge i prosvjetnog rada, izdao je Srce, sbirku, liričkih pjesama 1850., Niz bisera za mladež 1856., Cviećе 1858.; a osim toga svi tadanji listovi kitijahu se zlatnim njegovim perom. Najljepša je medjutim njegova lirično-poučna pjesma Vršitba. Pje nik u njoj u liepih i umno izvedenih p aralelah slika pojedine momente vršitbe i narodnoga prosvjetnog rada, a sve aplikuje našim odnošajem, da narod pouči i po udi, a sve da ljepše biti nemože. Jovanović je svojimi Gjulići stupio u red prvih naših pjesnika. Njegov Istočni biser čovjeka upravo zanosi, a i ostale su njegove pjesme ženijalne, samo bi se glede njegova jezika oglo želiti, da si bude nješto strožiji.

Od epskih pjesnika iztaknuše se odličnije: Ognjoslav Utješenović sa svojim Nedjeljkom (1860.); Medo Pucić sa svojom Cvijetom, a Ante Kazali (1815.) svojima povećima pjesmama Zlatka (1856.) i Trista Vicâ udovica (1857). Vladislava Vežića (1825.) prekrasni Nikola Zrinjski (1863.) liep je ures našoj knjigi, isto tako kao i Sundečićeva krvava kušulja i Petrovdan na Cetinju; a Pobratinstvo Luke Botića (1830—1863) najljepša je poveća liričko-epska pripoviedka iz ovog vremena, izašla u Nevenu 1854. Osim toga imamo od Botića još Biednu Maru

i Petra Bacića, takodjer poveče liričko epske pjesme stalne vriednosti. — Ljubomir Martić, Bošnjak, izdao je tri svezka epskih pjesama pod zajedničkim naslovom „Osvetnici“ a sadržajuć: Obrenov (1861.), Luka Vukajlović (1892.) i Boj turski i crnogorski (1866.) Sve tri se pjesme odlikuju upravo zanosljivom ljepotom svoga jezika. — Joksinom Novićem u ovo vrieme izdane epske pjesme: Moskovija, Dušanija, Platonida i Karagjorgje nisu doduše velike umjetničke vriednosti; ali buduć su im glavne osobe narodu veoma mile i drage, mogu dobro djelovati za budjenje narodnoga ponosa.

Priličan se takodjer napredak opaža i na polju dramatičke književnosti nesamo glede veće radinosti i nutrnje vriednosti samih pjesmotvora, nego napose i glede toga, da se je taj râd sve više svraćati započeo na polje narodne poviesti i narodnoga života. Tim se je taj rad sve više udomaćivao na jedino naravnom polju svake narodne dramatičke književnosti, koja samo onda može biti pravom učiteljicom svoga naroda, ako na pozorište što više umjetnički iznosi djela, krieposti ili mane svoga naroda, a ne bog zna kakove tudje odnošaje, tudje nazore, za koje u narodu nema još nikakove podloge, nikak va razumievanja. A najzaslužniji medju poslenici na tom polju bijahu: Matija Ban, kojega se Mejrima (1855.) smatra najboljom dramom naše novije dramatičke književnosti. Njegova Cvijeti (1861) dramatisana je historija srbskoga ustanka, a Car Lazar tragedija kosovopoljske katastrofe. — Mirko Bogović izdao je Frankopana (1856), Stjepana kralja bosanskoga (1857) i Matiju Gubca kralja seljačkoga (1859); a u tih dramah slika pjesnik vještački znamenite momente iz narodne poviesti. — Odlično mjesto zauzimlje medju inimi dramami i Poturica zaslužnoga nam Ivana Kukuljevića; ona je rado gledana na kazalištu. — Velike su takodjer umjetničke vriednosti dr. Jov. Subotića drama Herceg Vladislav; Gj. Jakšića historijska drama Seoba Srbalja; Laze

Kostića Maksim Crnojević, Gj. Maletića drama Preodnica srbske slobode i tragedija Smrt cara Mihajla, Laze Telečkoga drama Posljednja despotica smederevska i Glogićeva drama Nahod i Danica. Od veselih igrokaza spomenut nam je J. Jovanovića „Šàran“, koji je pun kazalištnog efekta, Aug. Senoe „Ljubica“, u kojoj se vjerno slika pokvarenost gradskoga života i Ilije Okrugića maticom nagradjena „Saćurica i šubara.“ Obljubljene su takodjer komedije Trifkovićeve: „Školski nadzornik, Čestitam i Amerikansko-pruski rat“.

Nesamo pjesničtvo u vezanom slogu, nego i u prozi njeguje se osbiljnije za ovog doba, nego li prošloga. Jedan od najboljih novelista ovoga vremena bijaše Mirko Bogović, kojega su pripoviedke i u posebnoj knjigi izašle g. 1859. — Njemu po boku stoji Janko Jurković (1827) sa svojimi šaljivimi pripoviedkami, koje se odlikuju liepim humorom, a njekoje su izašle u posebnoj knjigi njegovih izabranih diela. — Sila je takodjer novela i po raznih tadanjih listovih, medju kojimi je njekoliko upravo liepih, osobito od Veber-Tkalčevića, dr. Subotića, Dragojile Jarnevićeve, Jakova Ignjatovića, Bogoboja Atanackovića, Ilije Okrugića, Janka Tombora, Ferde Filipovića, Eugena Tomića, Augusta Šenoe, Čedomila Mijatovića, Milovrada Popovića i M. Kostića. Na ovom je polju zaslužan takodjer i Josip Miškatović; njegovi prievodi spadaju medju najvrstnije, što

ih može izkazati naša književn

Roman je manje njegovan, jer nam manjka još mnogo preduvjeta; ali se ipak može njekoliko napomenuti, naime: Atanacković idola“ (1851—1852.); Ignjatovićevi „Gj. Branković“ (1859.); Milan Naranežić (1860—1863.); Vlad Gjorgjevićeva „Kočina kržajina“ (1863).

Narodnu pripoviedku i narodne pjesme najbolje je njegovao Mijat Stojanović. Od njega imamo posebnu sbirku „Narodne pripoviedke“ (1866), koja se može pribrojiti k najboljim sbirkam tih narodnih umotvorina.

XXVI. Njegovatelji pojedinih znanosti od 1848. do 1867.

Radnja na nauci toga vremena mogla je još malo na vidilo iznieti samostalna ploda. Što je radjeno, većom stranom su prievodi ili djela izradjena po stranih književnicih, a i većinom namienjeno školi i školskoj potrebi. Samostalnosti se još najviše pokazuje u izučavanju narodnoga jezika i domaće historije, jer tu se i moralo sve kod kuće raditi.

Za izučavanje jezika stekoše si velikih zasluga: Frane Kurelac (1810—1874) svojimi pobudnimi spisi Recimo koju, Fluminensia i Budinićevimi psalmi; Ante Mažuranić svojom slovnicom i naukom o naglasku; Adolfo Veber svojom slovnicom i skladnjom; Vinko Pacel sinonimikom; a Izailović, Parčić, Lazić i Bogoslav Šulek svojimi rječnici. Nu najviše se izdigoše dr. Vatroslav Jagić i dr. Gjuro Daničić. Jagić je izradio „Nauk o glasovih hrvatskoga jezika“ (1864), izdao je čitanku „Priměri starohrvatskoga jezika“ 2 diela (1866) i napisao je mnogo filologijskih članaka u Književniku. Daničić je svojom Malom srpskom gramatikom (1850.), poznatom i pod imenom „Oblici“ dokazao temeljito poznavanje narodnoga jezika, g. 1858. izašao je od njega prvi dio „Srbske sintakse“, koja si je stekla veliku pohvalu u učenom svietu. Poslie toga izdao je „Rječnik iz književnih starina srbskih“ (1862—1864); njim je utvrdjeno poznavanje hrvatsko — ili srbsko-slavenskoga jezika, te je zato veoma znamenit za izučavanje starinskoga jezika. Još je, kao što je na više mjesta već spomenuto, izdao i kritički osvietlio mnogo znamenitih diela naše stare književnosti. Uz sve to radio je i u Glasniku, te su nam tu znatni članci: O srpskima akcentima; Srpska diminucija i augmentacija. U njegovu čisto književnu radnju idu još: „Pripoviedke iz starog i novog zavjeta“ štampane već višeput latinicom i ćirilicom; a god. 1866. započeo je izdavati i prievod „Sveto pismo staroga zavjeta“ te je već i dovršen, pa ga

imamo tiskana i latinicom i ćirilicom. Sav taj veliki književni rad uzvisi Gjuru Daničića do prvoga lingviste u Hrvata i Srba, te je on sada iza Vuka najveći autoritet glede našega jezika.

Za poviest privredilo se mnogo u ovo vrieme pribiranjem povjestnoga gradiva, tako da danas mnogo koještа drugčije stoji, nego što je znao Rajić, a poslje njega Švear pa i Danilo Medaković, koji je g. 1851. i 1852 u četiri svezka izdao: „Povjestnicu srbskoga naroda". Sav taj rad daleko nadkriliše Ivan Kukuljević, dr. Božidar Petranović, Šime Ljubić, Matija Mesić, dr. Fr. Rački i Stojan Novaković. — Ivan Kukuljević pisao je sila, pa zato napominjemo samo: „Vile" prinesak slavenskomu bogoslovju (1852.), Dogodjaji Medvedgrada (1854.), Prvostolna crkva zagrebačka (1856.), Slovnik umjetnika jugoslavenskih u pet svezaka (1858—1860.), Borba Mongolâ i Tatarâ u Hrvatskoj (1863.) i Monumenta Slavorum meridionalium (1863.) Uz to je bezplatno uredjivao sve tečaje Arkiva, što ga je izdalo družtvo za jugoslavensku poviest i starine. — Božidar Petranović napisao je „Historiju književnosti poglavitih naroda svieta" (1858.) i veoma znamenitu razpravu „Bogomili" (1867). — Od Mate Mesića imamo spis „Zivot Nik. Zrinskoga (1866) i više dubokim znanjem pisanih razprava u Književniku. — Dr. Franjo Rački izdao je: Viek i djelovanje sv. Cirila i Metoda, Odlomci iz državnog prava hrvatskoga, Slovjensko pismo, Assemanov evangelistar i Rieka prama Hrvatskoj, sve djela najveće historičke vriednosti. — Šimo Ljubić pisao je mnogo i talijanski i hrvatski; najznamenitije mu je: Pregled iz hrvatske poviesti i Ogledalo književne poviesti jugoslavenske (1865.); a Stojan Novaković napisao je Istoriju srbske književnosti, koja je radi svojih vrlina već u dva puta u Biogradu štampana (1867. i 1871.).

Da se pohvalno spomenu kao radnici oko poviesti u ovo doba zaslužuju još: Knez Mihailo Obre-

*

nović, on je pisao franceski „Miloš Obrenović od 1813—1839“, a ta je poviest prevedena i u naš jezik, te je već dvaput tiskana. Avramović Dimitrije izdao je: „Sveta gora“ sa strane vjere, hudožestva i povesti (1848); Iv. Jukić Poviest Bosne (1851.) i više povjestnih razprava u Bosanskom prijatelju. Andrija Torkvat Brlić (1826—1868.) napisao je više historičkih razprava, a g. 1854. izdao je: „Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen“. Ta knjiga sadržaje veoma zanimivu i velikom pomnjom sastavljenu sbirku službenih dopisa, naredaba, oglasa i izvještaja iz spomenutoga rata. God. pako 1857. izdao je opet „Izvori srbske povjestnice iz turskih izvora“. Dr Nikola Krstić napisao je: „Obrazi iz obšte historije (1860.) i Istoriju srbskoga naroda (1863.); a prota Mate Nenadović, koji je bio jedan od glavnih vojvoda u srbskom ustanku, napisao je veoma zanimive „Memoare“ iz svoga života, koje je izdao njegov sin Ljubomir g. 1867.

U ovo su se vrieme našom poviešću bavili i nekoji strani pisci, a medju njimi su najznamenitiji Rusi Hilferding i Majkov. Hilferdingova: „Pisma o istoriji Srba i Bugara“ preveo je Milan Milićević (1857.) a Majkovu: „Istoriju srpskog naroda“ preveo je Gj. Daničić (1858.).

Za geografiju i štatistiku bilo je izuzam nješto školskih knjiga posve malo samostalna rada. Od sveg što se je samostalnijeg uradilo, vriedi Mařikov: „Zemljopis trojed. kraljevine“ i Zorčićev: „Zemljopis za niže realke i gimnazije“. Na polju štatistike pokazao se je veoma ummim radnikom dr Petar Matković; od njega imamo Statistiku trojedne kraljevine i Statistiku Austrije.

Za poznavanje zemaljâ i narodâ znameniti su takodjer i dobri putopisi; a tu bilježimo od Vebera izvrstno pisani: Put na Plitvice i još Listove o Italiji; od Milana Milićevića pako: „Putnička pisma s raznih strana Srbije o Srbiji“, štampana

dva put 1865. i 1868. i napokon Putničke crte od Vladana Gjorgjevića (1865.).

I prirodne znanosti počele su se više cieniti i obradjivati. Ako i nije bog zna koliko uradjeno, ali si ipak pojedinci stekoše i tu liepih zasluga, a nada sve dodjoše do liepa glasa: Bogoslav Šulek sa svojim u 2 knjige znanstveno izradjenim Biljarstvom (1856—1859); dr. J. Pančić, koji je po naučnih osnovah samostalno obradjivao njeke struke prirodoslovja. Ljudev. Vukotinović, Josip Torbar i Živko Vukasović obradjivahu takodjer marljivo razne struke te znanosti; pa nema niti sumnje, da će se u nas sve življe razvijati ova znanost, počem se sve boljma spoznaje, da u njezinu razvitku leži sva narodna stvarna budućnost.

Na polju filozofijskih nauka više ili manje tek smo začetnici. Izim prekrasnih i duboko promišljenih Tomaseovih, „Iskricâ“, koje su višeput izdane i pojedinih članaka Šulekovih, Veberovih i samostalnije radnje Milana Kujunčžića „Sviet harmonije“ (1867), svi su ostali posljedovatelji njemačke filozofije; a znatniji plodovi na tom polju jesu Uroša Milankovića: „Prosvjeta čovjeka i obrazovanje jestestva“ (1847); Koštantina Brankovića: „V. T. Kruga osnovno mudroslovje (1844), Misloslovlje ili logika“ (1849); Mihaila Ristića: „Sistema cjelokupne filozofije“ u 10 svezaka (1858—1861); Dimitrije Matića: „Istorija filozofije“ (1865); Jov. Andrijevića: „Odlomci estetični“ (1863), Alimpije Vasiljevića: „Kratki pregled Hegelove filozofije“ (1864). Vladimir Jovanović krenuo je više prirodnim pravcem, a glavna su mu do sada djela: „O sastavu i životu rastinja. Klimatologija“ (1864); Naš narodni položaj.

Ovdje nam je spomenuti i narodnu filozofiju. Narodnom filozofijom smatramo narodne poslovice, jer u njih izražava narod — ne po tudjih ugledih nego po svom iskustvu — svoje nazore o svietu, životu, moralu, uzgoju i pravu. Iza Vuka si je u tom vrtu narodnoga

umovanja liep vienac spleo Mijat Stojanović sa svojom sbirkom: „Narodne poslovice“ (1865).

Ponješta je radjeno i na polju pedagogijske književnosti. Ponajviše je, kako je već rečeno, za toga vremena izašlo svakovrstnih školskih knjiga, koje su, premda većinom samo prevedene, ili prema tudjim knjigam prekrojene, ipak promakle i unapriedile narodnu književnost i prosvjetu. Samostalnoga rada oko same pedagogije kao znanosti bilo je vrlo malo. Dičnije spomene vriedni su samo „Obuka malenih“ od dr. Stjep. Ilijaševića (1850) i „Nauka o vaspitanju od Dimitrije Matića, 2 knjige (1866 i 1867).

Napokon privriedište još prilično pravničkoj književnosti: Jovan Filipović: „Filozofijom prava“ (1839); Dimitrije Matić svojim Javnim pravom Srbije (1850), Objasnjenjem gradjanskog zakonika (1850—1851) i Načeli umnog državnog prava (1851); Milorad Medaković crnogorskim zakonikom od god. 1798 (1850); Kosta Cukić; Državnom ekonomijom (1852—1853), a Rajko Lešnjanin sa Institucijami Justinianova rimskog prava (1857). — Nikola Krstić preveo je u slavenskoj pravničkoj književnosti Macejevskovo glasovito djelo: „Istorija slavenskoga prava“.

XXVII. Sadašnjost naše književnosti.

Jugoslavenska akademija za znanosti i umjetnosti nije doduše u život stupila u najpovoljnijih okolnostih; ali ona je ipak znatno unapriedila književni rad sabravši u svoje kolo sve najodličnije književnike ne samo hrvatske i srbske nego i slovenske. Njezinom podporom mogle su se sada razne znanosti mnogo uspješnije nego li prije njegovati, pa su se njegovati i odpočele; a to je jako blagotvorno djelovalo i izvan njezinih krugova. Primjerom njezinim potaknuti počeše se i drugi rodoljubivi književnici udruživati, da udruženom snagom zajamče i omoguće nesamo bolji napredak u pojedinoj ko-

joj struci, nego da se upravo pokrene i razvije što svestranije i što skladnije sva narodna prosvjeta. Tako se god. 1868. osnuje „družtvo sv. Jerolima“ da se njeguje pučka književnost; a godine 1871. stvori se družtvo „hrv. pedagogijsko-književni sbor“, da se prema potrebi sadanjega vremena obradjuje književnost pedagogijska. U najnovije opet vrieme osnovaše se i tri liečnička družtva, naime u Biogradu, Zagrebu i Osieku, kojima je zadaćom ne samo promicanje interesa liečničkoga stališa nego i obradjivanje znanstvene liečničke književnosti; pa i družtvo pravničko u Zagrebu, koje će uz ostale interese pravničke njegovati takodjer i pravničku književnost. Svemu se tomu radu zajamčava napokon stalan napredak i razvitak otvorom najvišega znanstvenoga učevnog zavoda „hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu“ (1874) i postepenim popunjavanjem „visoke škole u Biogradu“, odkuda će se on sveudilj pomladjivati prirastkom novih vrstnih radnika. A u prilog mu dolazi još i najnovija razvojačba krajine, s kojom se i tamo u sve nastavne zavode uveo narodni jezik, pa se sada postupice uvadja i u sve urede. Odatle će narodna književnost takodjer crpiti dosta i moralne i materijalne snage i podpore.

Napokon nam je još spomenuti, da si je u ovo vrieme probudjena narodna sviest stekla zastupnika i glasila i u onih pokrajinah, gdje do sada takovih nije bilo. Tako je u Crnojgori pokrenjen god. 1871. politički list „Crnogorac“ sa književnom prilogom „Crnogorka“, te izlazi i danas pod preokrenjenim imenom „Glas Crnogorca“; a i Istrija dobi list „Naša sloga“, koja još uviek neumoruo radi oko napredka narodnjeg u tih zapuštenih krajevih. Za iste Bunjevce i Šokce, kako se naš narod izim Srbâ u Banatu i Bačkoj zove, i koji su se za naš narod već izgubljenimi smatrali, pokrene g. 1870. Ivan Antunović, koločki kanonik, „Bunjevačke i šokačke Novine“, da tamošnji narod privede u kolo ostale svoje braće, te on sada ima tamo dva svoja glasila, naime „Bunjevačku i šokačku vilu“, koju isti

rodoljubivi kanonik izdaje mjesto spomenutih novina i „Subotički glasnik“, koji u Subotici izlazi.

Tako se otvor jugoslavenske akademije i sbiljam smatrati može odpočetnom točkom njekog novog razdobja u razvitku naše književnosti. Sad se je ona tek razgranala do takove svestranosti, da napokon sve krajeve a i sve slojeve naroda zaokupljuje. Ali sva ta sadanja struja još je preveć nova, pa su i pojedini njezini pravci, kojimi se je udarilo kod obradjivanja pojedinih struka, stranom još posve nerazvijeni, a stranom još i bez pozitivnih rezultata; te se zato o tom razdobju i njegovu radu još ni nemože izreći kakova izvjestna suda. Toga radi i neprelazimo s ovom kratkom poviešću u najnoviju otu fazu (mienu) književnosti naše, ostavljajuć to kašnjemu vremenu; ali prije nego li ju sasvim i konačno završimo, nemožemo ipak nikako propuštati, da se još jednoč neobazremo na njezinu nedavnu prošlost i sadašnjost.

Početkom još ovoga stoljeća bijaše nam književnost i prosvjeta narodna u najkukavnijem stanju. Nebijaše niti jednoga družtva, koje bi književne i prosvjetne interese naroda našega promicalo bilo. Dapače se može reći, da nebijaše niti jedne škole, koja bi u današnjem smislu narodnu sviest budila, narodnu prosvjetu širila bila. Jer ono malo škola, što su ih tada Srbi imali, nemogaše svojim nesgrapnim jezikom i svojim manjkavim ustrojstvom nimalo djelovati za narodni napredak; a škole u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji nebijahu takodjer uamienjene narodnomu napredku, nego više narodnomu nazadku, jer u njih se je radilo ne o narodnom osviešćenju nego upravo o ubitku narodne sviesti.

Tako stajasmo početkom ovoga stoljeća, a dan danas iza ne posvema petdesetgodišnjega rada i nastojanja evo nam sada do petdeset povremenih listova raznovrstna smjera i sadržaja, a svi o tome rade i nastoje, da narod moralno i materijalno unapriede.

Dan danas stoje nam na čelu književnoga našeg naroda:

Dva učena družtva, naime jugoslavenska

akademija i srbsko učeno družtvo, u kojih s udruženimi silami najvrstnije glave našega naroda njeguju znanosti i umjetnosti; stoje nam:

tri književne Matice, koje takodjer nastoje o promicanju narodne knjige; a

tri se družtva brinu za liečničku književnost, jedno za pravničku, dva za gospodarstvenu knjigu, jedno za pedagogijsku, a jedno širi koristne spise i u najniže slojeve naroda, u puk, da se i on privede u hram novog narodnog napredka, nove narodne prosvjete.

Uzmemo li pako sav imetak, sve zaklade, kojimi sva ova družtva sada razpolažu, to možemo reći, da je danas do jedan milijun forinti uglavničeno samo za podporu književnoga rada našega naroda, koji prje 50 godina nije niti jedne pare imao u tu svrhu.

A uz sve to rade danas sustavno i svjestno o naobrazbi i prosvjeti naroda još do dvie tisuće svakovrstnih škola, a na čelu im dva najviša prosvjetna hrama, dva sveučilišta naša, naime zagrebačko i biogradsko, iz kojih se kao iz dva žarka sunca na sve strane šire svietle zrake istine i znanja u našem, u narodnom jeziku.

A gdje su još oni silni zavodi, ona silna družtva, koja su u najnovije vrieme poosnivana za promicanje drugih ne književnih nego raznih humanitarnih ciljeva, i koja sva o uljudbi naroda rade! Doista kad se sav taj sadanji književni i kulturni aparat naroda hrvat.-srbskoga pregleda, onda se razigrati mora svako rodoljubivo, svako pošteno srce nad tolikim napredkom i nad toli kim požrtvovanjem, kojim su sve ta upravo čudesa postvarana u tako kratkom vremenu. Ako išta to nas već taj dosadanji napredak nadahnuti može rodoljubivim ponosom, a i osvjedočenjem, da je naš narod kulturan, narod kojemu još liepa predstoji budućnost.

I tako je književnost naša novog doba do otvora jugoslavenske akademije obavila dvie velike zadaće: osvjestila je sav narod i stvorila jedan obći narodni književni jezik. Sad je došla u posve novo razdobje, u kojem joj je o tome raditi, da sav svoj

narod obćom naobrazbom i prosvjetom takodjer i kulturno podigne, pa u veliku i skladnu kulturnu cjelinu slije, te ga tako usposobi, da se zatim poprimiti može i kulturne svoje zadaće naprama drugim narodom. Da li će ona još i toj velikoj svojoj zadaći zadovoljiti, to leži doduše u budućnosti; ali ako se iz ovdje nacrtane prošlosti i sadašnjosti zaključivati može i na uspjeh njezina dalnjega rada, to bi rekli da hoće. Gdje bo se velikih kakovih ciljeva svjestno poprime najbistriji i najplemenitiji umovi, a uz nje sav narod stoji kao što je to sada u nas, to nema sumnje, da će se ti ciljevi prije il potlam takodjer i postići, ma im i bog zna kakove zaprjeke na put stale. Nema bo zaprjeka, koje se nebi svladati dale stalnim radom i rodoljubivim požrtvovanjem cieloga naroda!

Izpravci.

Njekoje poveće pogrješke neka se ovako izprave:

Str.	12.	red.	6. odosgor	mjesto	*izdana*	čitaj	*izdano*
„	12.	„	10.	„	*Mojsive*		*Mojsijine*
„	13.	„	1. „	„	*kulturnu, i*		*kulturnu i*
	16.	„	14. odosdol	„	*o narodnom napredku šta*	„	*šta o narodnom napredku.*
„	16.		5. „	„	*inijske*		*indijske*
„	20.	„	2. „	„	*Save postavši*		*Save. Postavši*
„	25.	„	9. odosgor	„	*o*	„	*do.*
	26.	„	13. „	„	*dobe*		*doba*
„	27.	„	5. izbaci sasvim.				
„	29.		6. odosgor	mjesto	*pebunu*	„	*pobunu*
„	30.	„	15. „		*su*	„	*je*
„	31.	„	2. odosdol	„	*presizala*	„	*presizalo*
„	31.		1. „	„	*XV.*		*XIX.*
	33.		1.		*Lueića*	„	*Lucića.*
	36.		5.	„	*1971*	„	*1671.*
„	38.	„	18. „		*štampala*	„	*štampale*
„	40.	„	7. „		*improzatarni*	„	*improvizatorni*
	43.	„	5. „	„	*godina*	„	*godinu*
„	43.	„	3. „	„	*a i tu je*	„	*a gdje je*
„	44.	„	8. odosgor	„	*proizvano*	„	*prozvano*
„	54.		17. „	„	*1839*	„	*1739*
„	60.		13. „	„	*gr dju*	„	*gradju*
„	61.	„	15. odosdol	„	*sumnjl*	„	*sumnji*
„	64.		18. odosgor	„	*slavenskim*	„	*slavonskim*
„	65.	„	9. „	„	*posjedulo*	„	*posjedovalo*
„	66.	„	16. „	„	*priučio*	„	*priečio*
	68.	„	11. odosdol	„	*oplemenje-*	„	*oplemenji-*
„	69.		6. „	„	*koji*	„	*koje*
„	72.	„	11. odosgor	„	*se je i*	„	*se je u*
„	74.	„	3. odosdol	„	*godinu*	„	*godine*
„	77.		15. odosgor	„	*1869*	„	*1859.*
„	77.		15. „	„	*1664*	„	*1864.*
„	77.	„	16. odosdol	„	*osnova*	„	*osnovan.*

Gdje je šta?

	Strana
Predgovor	3
Pristup .	5

Staro doba.

I. Stari slavenski jezik	8
II. Daljna sudbina staroslavenskoga jezika . .	9
III. Prvo pismo i prvi rad slavenskih apoštola	10
IV. Stara slavenština kod Hrvata i Srba .	12
V. Stara slavenština u Bugarskoj	13
VI. Hrvatsko-slavenska književnost	15
VII. Srbsko-slavenska književnost prije sv. Save	17
VIII. Djelovanje sv. Save	19
IX. Prvi učenici i nasljednici sv. Save . . .	22
X. Srbsko-slavenska književnost u XIV. vieku .	23

Srednje doba.

XI. Početak i osnovi dalmatinsko-dubrovačke književnosti	29
XII. Razvitak dalmatinsko-dubrovačke književnosti u XV. i XVI. vieku	32
XIII. Istodobna radnja u drugih stranah	35
XIV. Cviet dalmatinsko-dubrovačke književnosti . .	38
XV. Istodobna radnja u drugih stranah	42
XVI. Padanje književnosti dalmatinsko-dubrovačke	45
XVII. Prelazno razdobje	48

Novo doba

XVIII. Početak novog doba do Dositeja Obradovića	52
XIX. Dositej Obradović i njegovi posljedovatelji	54
XX. Vuk Štefanović Karadžić	58
XXI. Književni pokret u Hrvatskoj god. 1835 . . .	62
XXII. Daljni pokretni rad do g. 1848	65
XXIII. Pojedini književnici iz pokretnog vremena	70
XXIV. Od god. 1848. do otvora jugoslavenske akademije .	75
XXV. Pojedini pjesnici od god. 1848. do otvora jugoslav. akademije	78
XXVI. Pojedini prozaički pisci od g. 1848. do otvora jugoslavenske akademije	82
XXVII. Sadašnjost naše književnosti	86